

Н.П. Максимчук

**Психологія
дитячої обдарованості**

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет

Н.П. Максимчук

**Психологія
дитячої
обдарованості**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Кам'янець-Подільський

2003

УДК 159.928.22(075.8)

ББК 28.8 Я73

М-17

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист Міністерства освіти і науки України
№14/18.2-1975 від 24.11.03).*

Рецензенти:

Ставицька С.О., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова;

Кисіль О.П., кандидат психологічних наук, доцент Подільської аграрно-технічної академії;

Ковальчук Ю.М., кандидат психологічних наук, доцент, директор Інституту соціальної реабілітації та розвитку дитини.

Максимчук Наталія Петрівна

М-17 Психологія дитячої обдарованості: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.- Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ» (ПП Мошак М.І.), 2003. - 124 с.

ISBN 966-8102-31-2

В навчальному посібнику розкриваються психологічні особливості обдарованості, проблеми обдарованих дітей та їх батьків, основні принципи розробки програм для обдарованих дітей, вияву та розвитку творчих здібностей особистості в навчально-виховному процесі в загальноосвітній школі. Рекомендується студентам педагогічних вищих навчальних закладів, викладачам психології, практичним психологам, вчителям.

(с) Н.П. Максимчук, 2003

Передмова

Одним із завдань школи є виявлення обдарованих дітей і розвиток їх здібностей. Необхідною умовою для цього є наявність для шкільних працівників навичок розпізнавання обдарованості своїх учнів, створення для них оптимальних умов для навчання і взаємин з однолітками.

Актуальність появи посібника обумовлена тим, що важлива роль належить організації навчально-виховного процесу, який максимально враховував би індивідуальні особливості школярів, їх здібності, дарування, забезпечував би можливість отримання додаткових знань, умінь, навичок тим учням, які їх потребують.

Структура змісту навчального посібника включає 6 розділів та відповідає діючій робочій програмі з психології дитячої обдарованості.

При використанні навчального посібника слід враховувати його специфіку як лекцій: матеріал подається схематизовано, виступає своєрідною висхідною структурою, опираючись на яку, слід опрацьовувати інші джерела психологічних знань.

Перелік науково-методичних джерел, які використовувались при розробці посібника, подається в окремому “Списку використаної літератури”.

Також “Психологія дитячої обдарованості” може слугувати опорним матеріалом на старших курсах педагогічного університету при підготовці до педагогічної практики.

Даний посібник стане у нагоді при підготовці вчителів, практичних психологів з метою практичної психологічної роботи у навчально-виховному процесі школи.

Зміст

Передмова	3
Частина I. Проблема дитячої обдарованості в психологічній науці	7
Розділ 1. Поняття про обдарованість	7
1.1. Поняття про обдарованість	7
1.2. Багатогранність обдарованості	11
1.3. Виховання обдарованих дітей в сім'ї	12
1.3.1. Відкриття дитини	13
1.3.2. Взаємовідносини в сім'ї	15
1.3.3. Великі здібності – велика ранимість	15
1.4. Особливості обдарованих дітей в ранньому віці	17
Розділ 2. Психологічні особливості обдарованості	19
2.1. Розвиток пізнавальної активності і постановка задач.....	19
2.2. Розвиток творчих здібностей.....	23
2.3. Стимулювання інтересів і здібностей.....	27
2.4. Роль школи в розвитку творчих здібностей.....	29
Розділ 3. Сутність проблем обдарованості	31
3.1. Принципи розробки програм для обдарованих дітей	31
3.2. Особливості обдарованих дітей дошкільного віку.....	37
3.3. Психологічні проблеми обдарованих дітей	41
3.4. Підготовка вчителів до роботи з обдарованими дітьми.....	51
Розділ 4. Пошук і виявлення обдарованих дітей	53
4.1. Визначення обдарованості.....	53
4.2. Методи оцінки обдарованості дитини.....	55
4.3. Організація творчої навчальної діяльності учнів.....	61
4.4. Етапи пошуку обдарованих дітей.....	71
Розділ 5. Індивідуалізація навчання: проблеми, пошуки, відкриття ..	75
5.1. Критерії відбору вчителів для обдарованих дітей.....	75
5.2. Виховання творчих здібностей.....	78

5.3. Диференційований підхід як найбільш продуктивний в розвитку обдарованих дітей.....	86
Частина II. Експериментальне дослідження обдарованості	89
Розділ 6. Орієнтовні методики на виявлення обдарованості та розвитку творчих здібностей	89
6.1. Нормативна шкала для діагностики обдарованості	89
6.2. Діагностика творчих здібностей	94
6.3. Тренінг творчості в групі	97
6.4. Шкільний тест розумового розвитку	107
6.5. Схема діагностики для створення психологічного профілю	125
6.6. Схема діагностики для виявлення обдарованих дітей	127
6.7. Психографічна схема Штерна, Барде і Ліпмана	129
6.8. Діагностичні вікові шкали О.Біне	131
6.9. Вікова діагностична шкала О.Бобертага	133
6.10. Вікова діагностична шкала Е.Меймана	134
6.11. Вікова діагностична шкала Л.М.Термена і Г.С.Чайльдса	142
6.12. Приклади тестових завдань П.Торренса для діагностики творчої обдарованості.....	144
Список використаної літератури	149

Розділ 1. Поняття про обдарованість

1.1. Поняття про обдарованість

Що ж таке обдарованість? Як вона проявляється в маленькій дитині? Що спонукає батьків побачити в малюкові талант і потім шукати підтвердження свого відкриття у спеціалістів. Найбільш часті **прояви обдарованості**:

- *рання мова;*
- *великий словниковий запас.*

Поряд з цим відмічається незвичайна *уважність* (“Вона все помічає!”), ненаситна *цікавість* (“Куди він тільки не влізе!”) і відмінна пам’ять (“Вона після двох разів слово в слово повторює”).

Хоча такі ранні прояви обдарованості звичайно означають видатний інтелект, здібності, однак не всі обдаровані і талановиті діти змалку вражають батьків своїми талантами.

Психологи і педагоги, що займаються питаннями дитячої обдарованості, в основному притримуються *визначення обдарованості*, яке було запропоноване Комітетом по освіті США (Marland, 1977).

Суть його в тому, що обдарованість дитини може бути встановлена професійно підготовленими людьми, що розглядають наступні *параметри* і видатні здібності: специфічні здібності до навчання, творче або продуктивне мислення, здібності до образотворчого та виконавчого мистецтва, психомоторні здібності.

Обдарованість в основному визначається трьома взаємопов’язаними *параметрами*:

- випереджуючим ритмом пізнання;
- психологічним розвитком;
- фізичними даними.

Пізнання. В сфері випереджуючого розвитку пізнання відмічається наступне.

Існують *особливі “сензитивні” періоди*, коли діти “як губка вбирають” все оточуюче. Вони можуть займатися декількома справами одразу. В своїй програмі дослідження обдарованих 6-річних дітей Бертон Уайт (1971) виявив, що найкращим провісником їх навчальних успіхів була здатність в 3-річному віці слідувати за двома і більше подіями.

Такі діти *дуже допитливі*: “Чому так відбувається?”, “Що буде, якщо змінити умови?”. Їм необхідно активно дослідити оточуючий їх світ. Обдарована дитина часто не терпить яких-небудь обмежень на свої дослідження.

Обдарованих дітей в ранньому віці відрізняє здатність прослідкувати *причинно-наслідкові зв'язки* і робити відповідні висновки.

Вони володіють *відмінною пам'яттю*, що базується на ранній мові і абстрактному мисленні. Їх відрізняє здатність класифікувати інформацію і досвід, вміння широко користуватися набутими ними знаннями. Захоплення властиве обдарованим дітям – *колекціонування*.

Великий словниковий запас, що супроводжується складними синтаксичними конструкціями, вміння ставити питання частіше всього звертають увагу оточуючих на обдаровану дитину.

Талановиті діти легко справляються з *пізнавальною невизначеністю*, сприймають складні і довготривалі завдання і терпіти не можуть, коли їм нав'язують готову відповідь.

Майбутні конфлікти виникають в класі через те, що більшість вчителів початкової школи орієнтуються на дітей з “низьким порогом відключення”, тобто відповідають на власні питання, будучи впевненими, що діти не зможуть знайти правильну відповідь.

У деяких – явно домінують математичні здібності, що подавляють інтерес до читання.

Характерна підвищена концентрація уваги на чому-небудь, впертість в досягненні результату в сфері, яка їй цікава. Також при цьому слід враховувати степінь зосередженості на задачі. *Наприклад, завершення якого-*

небудь спорудження в пісочниці або плотини на струмку для дитини набагато більш важливіше, ніж обід, або неминучий дощ.

В силу невеликого життєвого досвіду такі діти часто затівають міроприємства, з якими не можуть справитися. Їм необхідне розуміння і деяке керівництво зі сторони дорослих, не слід акцентувати увагу на їх невдачах, краще спробувати разом ще раз.

Психологічні аспекти

В сфері психологічного розвитку обдарованим і талановитим дітям властиві *наступні риси:*

- сильно розвинуте *почуття справедливості*, яке проявляється дуже рано.

Наприклад, розповідь мами: 3-річний син, повернувшись додому з садочка, гнівно заявив, що “Бог несправедливий”. В садку в цей день говорилось про біблійну історію про Ноїв ковчег. Вдома хлопчик заявив: “Бог сказав людям, що потрібно робити і що їх чекає, якщо вони будуть себе погано вести”. Так, що вони могли спастись і не потонути. А звірям він нічого не сказав, він їх не попередив, так чому ж вони повинні помирати? Бог несправедливий!”

- *Особисті системи цінностей* – у малих обдарованих дітей дуже широкі. Вони гостро сприймають суспільну несправедливість, встановлюють високі вимоги до себе і оточуючих і жваво відгукуються на правду, справедливість гармонію і природу. Наприклад, *дивлячись телевизор вимагають, щоб їхні батьки що-небудь зробили для голодуючих в Африці і т. д., саме для цього готові розбити свої копілки.*

- Часто діти у віці від 2 до 5 р. Не можуть чітко розвести *реальність і фантазію*. Особливо чітко це проявляється у обдарованих дітей. *Увага* породжує неіснуючих друзів, фантастичне життя. Через багато років, багато з них, як в роботі, так і в житті зберігають елементи гри, винахідливість і творчий підхід - якості, які стільки дали людству і в матеріальному і в естетичному розвитку.

- *Почуття гумору* – талановиті люди люблять гру слів, “підковирки”, часто бачать гумор там, де ровесники не виявляють.

- Постійно *намагаються вирішити проблеми, які їм поки “не по зубах”*.
Поскілки в деяких речах діти роблять успіхи, які недосяжні для більшості їх ровесників, батьки таких дітей схильні чекати такої ж легкості у всіх своїх починаннях. *Перебільшувани очікування дорослих – “ефект ореолу”* – часта проблема.

- Характерні *перебільшені страхи*, поскілки вони здатні уявити багато небезпечних наслідків. Вони надзвичайно сприйнятливі до немовних проявів почуттів оточуючими і дуже піддаються впливові мовчазного напруження, що виникає навколо них.

- Д.Гауен, що займався вивченням обдарованих людей, називає екстрасенсорне сприймання в якості одної з виключних властивостей людей, що належать до цієї категорії (телепатія, яснобачення).

В дошкільні роки обдаровані діти – є віковими *егоцентристами* в своєму тлумаченні подій і явищ. Егоцентризм тут не означає егоїзму з його негативним забарвленням. Він лише проекція власного сприймання і емоцій, реакції на явища, розум і серце всіх присутніх. Коли дитячий егоцентризм супроводжується чуттєвістю і роздратуванням від нездатності зробити щось (і те і друге характерне для обдарованих дітей), можуть виникнути проблеми в спілкуванні з ровесниками. Найбільш поширений в таких випадках *засіб* – обговорити проблему з дитиною.

Позитивним для дітей, коли вони в сім’ї не одні, а є брати і сестрички.

Фізичні характеристики обдарованості.

Установлені два **стереотипи фізичних характеристик обдарованих дітей.**

Перший, далекий від істини: *худенький, маленький, блідий, “очкарік”*.

Другий, далекий від істини: *висунутий Терменом в його монументальній роботі “Вивчення генія” (1925) – говорить, що обдаровані діти вище ростом, кращі, здоровіші і красивіші, ніж їх ровесники.*

Помічено, що талановиті дорослі люди відрізняються дуже високим енергетичним рівнем і дуже низькою тривалістю сну (обдаровані діти в дитинстві дуже мало спали і дуже рано відмовилися від денного сну).

1.2. Багатогранність обдарованості

Виділяють основні типи обдарованості:

- загальна (розумова);
- спеціальна (художня, соціальна, спортивна).

Кожен з цих типів, включає в себе ряд видів, а кожен із видів, в свою чергу, може розглядатися в якості спеціальної здібності. Так, *розумові здібності* діляться за предметною ознакою на *фізико-математичні (або просто математичні), здібність до вивчення гуманістичних предметів і т. д.*

При певному розвитку кожен з цих видів навчальних здібностей може складатися у відповідну науково-дослідну здібність.

Технічна обдарованість включає 2 основні види: *інженерну* (останню в свою чергу можна розділити на ряд *підвидів конструкторсько-винахідницьку, технологічну і т.д.*) і обдарованість до технічної майстерності. *Художня обдарованість* підрозділяється на *літературну, музичну, географічну і т.д.*

Соціальна обдарованість включає в себе здібності до правової діяльності, педагогічні, здібності, що відносяться до організаційної діяльності в різноманітних сферах суспільства.

Всі ці типи і види обдарованості не ізольовані один від одного. В даному випадку можна виділити в меншій мірі 2 роди зв'язків. Так, людина може володіти якоюсь однією спеціальною здібністю, а може бути обдарованою у відношенні цілої групи близьких здібностей (наприклад художня або спортивна). Разом з тим, всі типи обдарованості обов'язково мають на увазі певний *рівень розвитку розумових здібностей*. І чим він вище, тим, при рівних інших умовах, більш плідотною і одухотвореною виявиться діяльність в тій чи іншій спеціальній сфері.

1.3. Виховання обдарованих дітей в сім'ї

Саме батьки першими помічають обдарованість дитини.

Частіше всього обдарованість залишається непоміченою в сім'ях, де ця дитина є першою або єдиною.

В сім'ях, де всі діти проявляють здібності, батьки, як правило, сприймають їх як звичайних дітей.

Інколи батьки протестують проти зарахування своїх дітей до обдарованих. Багато з них заявляють: *“Я не хочу, щоб моя дитина була обдарованою, нехай краще вона буде нормальною, щасливою дитиною, такою як всі”*, у відповідь на питання: *“Як вам виховувати обдаровану дитину?”* – вони відповідають, що все було прекрасно до тих пір, доки в школі дитині не приклеїли ярлик обдарованої і не повідомили про це батькам. Дитина залишається такою ж, але батьківське сприймання її змінилось; батьки починають нервуватись, задаватись питанням: *“А чи так ми виконуємо обов'язки по відношенню до дитини?”* В таких випадках напруга може витіснити радість із сімейних відносин.

- *Серйозна проблема:* чи дійсно батьки обдарованих дітей серйозно вважають, що бути обдарованим – значить бути ненормальним, не вміти знайти місце в компанії ровесників, бути нещасливим?

Широко поширені стереотипи.

- Ідеальна батьківська реакція радісного прийняття повинна, можливо, лежати посередині між ігноруванням і експлуатацією здібностей дитини.

- Найбільш часто батьки помічають такі прояви обдарованості:

а) рання мова;

б) вживання складних слів;

в) раннє засвоєння рахунку або читання.

г) велика допитливість (“Вона задає мільйон запитань про все на світі!”).

д) цінка пам'ять (“Вона все запам'ятовує в таких деталях!”)

Ці останні здібності заслуговують на особливу увагу, поряд зі

- швидким сприйманням (*“Вона все на льоту схоплює”*) і

- увагою (*“Вона розказує мені такі фантастичні історії”*), в той же час як роль окремих конкретних досягнень (вміння читати або рахувати) не слід переоцінювати.

- Важливо звертатися до дитини по імені.

1.3.1. Відкриття дитини.

- Батькам важливо – щоб дитина володіла здоровим самосприйняттям і розумінням того, що здібності і інтереси інших людей (як дітей так і дорослих) можуть бути на іншому рівні або в іншій сфері, ніж власні.

- Майже у всьому обдарована дитина така ж, як всі інші діти, а унікальна лише в чомусь невеликому.

Завдання, що стоїть в цьому питанні перед батьками, заключається в тому, щоб, враховуючи ранній розвиток таких дітей, своєчасно знайти вірний момент, правильні слова і приклади для дитини. Така комунікація здійснюється не тільки з допомогою мовного спілкування, але і виражається в реакціях і відношенні батьків і інших оточуючих до дитини.

Батькам необхідно не тільки бесідувати з дітьми, але і старатися вести себе так, щоби укріпити в дитині розуміння системи цінностей, розуміння того, чого від них чекають, і розвивати здорову основу само сприйняття.

- Для малюка бажані результати напряду пов'язані з набуттям механічних навичок і вивченням значення оточуючих предметів і явищ. Також для нього важливі увага і відношення батьків і оточуючих людей.

Батьків часто турбує прагнення обдарованої дитини добитися успіху, так як стиль поведінки, що сприяє цьому, часто болюче відбивається як на самій дитині, так і на оточуючих.

Бенджамін Блум (1982), який очолював дослідження видатних досягнень дітей в плаванні, тенісі, музиці, математиці і скульптурі, вважає це бажання добитися успіху є однією з ознак визнання в майбутньому.

Він стверджує, що це прагнення народжується і підтримується сім'єю.

Здатність бабусь і дідусів балувати онуків загальновідома, але самі того не усвідомлюючи, вони можуть багато дечого у вас поставити з ніг на голову. Наприклад, уявіть собі, як гордий дідусь під час сімейного виходу в кафе говорить про свою 3-річну онучку: “Ось послушайте, Надійка нам розкаже, що написано в меню”. І всі очі звернені на дитину – і сім'я, і офіціанти, і інші присутні дивляться на 3-річне чудо. Далі слідує сам спектакль. Всі в захват, і роздаються ахи і охи. А Надійка розуміє це так: більше всього оточуючих вражає її вміння читати. Те, що вона будує замки з піску, може сама одягатися, допомагає мамі або терпеливо чекає своєї черги, не викликає таких похвал і відповідно не може бути таким же вартуючим.

Це не означає, що прояв здібності і талантів потрібно ігнорувати, але не варто захоплюватися ними зверх міри, за рахунок інших корисних навичок і досягнень.

Батьківська оцінка для дитини – одночасно нагорода і мірило її само сприйняття і самооцінки.

Більш інтелектуально розвинена обдарована дитина часто схильна командувати ровесниками – інакше їй стає нецікаво з ними. Один з прийомів, що підходить в таких ситуаціях, - *це рольова гра.*

Обдарована дитина має право розраховувати на те, що її здібності знайдуть розуміння і підтримку батьків в пошуках найкращого використання її здібностей і для неї самої, і для оточуючих. Відношення між дитиною і батьками – це найважливіше у ваших добрих почуттів і до неї самої, і до оточуючого світу.

Поради батькам:

1. Проаналізувати власну систему цінностей і відношення до ваших дітей. Чи сприяє вона реалізації особистості і обдарованості в суспільстві.

2. Будьте чесними. Всі діти дуже чутливі до брехні, а до обдарованих дітей це відноситься в більшій мірі.

3. Оцінюйте рівень розвитку дитини. Мовний обмін навіть з дуже розвиненою дитиною даного віку не виступає найбільш ефективним шляхом до розуміння.

4. Уникайте тривалих пояснень або бесід.

5. Намагайтеся вчасно вловити зміни в дитині. Вони можуть виражатися в неординарних питаннях або в поведінці і бути ознакою обдарованості.

6. Поважайте в дитини індивідуальність. Не намагайтесь проєкціювати на неї власні інтереси і захоплення.

1.3.2. Взаємовідносини в сім'ї

Суперництво між дітьми, що живуть в одній сім'ї, присутнє практично завжди. Це характерно не тільки для сімей, де ростуть обдаровані діти. Діти не повинні соромитись у прояві своїх почуттів до брата або сестри. Це зблизить їх. Батьки ж мають зробити наголос на взаємній повазі, співпереживанні і розумінні.

Батьки повинні навчити цінити такі хороші якості, як: щедрість, готовність допомогти, терпіння, відповідальність, надійність, цілеспрямованість, почуття гумору і т.д. Батьки мають сприяти розвитку в дитині таких якостей і *розкриттю індивідуальності*.

1.3.3. Великі здібності – велика ранимість.

Ранимість, породжена підвищеною чуттєвістю. Ці діти все сприймають і на все реагують. Їхній нормальний егоцентризм призводить і до того, що вони все, що відбувається, відносять на свій рахунок.

Інколи такі діти відчують вину, навіть коли їх ні в чому не звинувачують, відчують себе відвергнутими, навіть якщо їх співрозмовник не має на увазі нічого поганого.

Нейтральна репліка може сприйматися ними як критика на їх персональну адресу. Вони надзвичайно чутливі до невдоволення оточуючих дорослих і звичайно приписують його чомусь такому, що самі вчинили.

Батьки усвідомлюють міру ранимості дитини і по можливості намагаються відгородити її від непотрібних стресів. Але це потрібно робити обережно, щоб не притупити сприйняття дитиною оточуючого світу, не позбавити її радості самостійного пізнання.

Батьки повинні терпеливо і спокійно сприймати емоційні перепади обдарованої дитини. Таким дітям потрібна допомога, щоб розібратися в тому, що всі коментарії і зауваження відносяться прямо до них, і що ніхто не хоче причинити їм страждання.

Глибоко переживають соціальну несправедливість.

Холлінгуорт Лета (1927) в книзі “Обдаровані діти” говорить: “Человек, восприятие которого хронически опережает его возможности, всегда находится под стрессом”.

В 1942 р. вона написала: “Много реформистов погибло от рук толпы, которую они хотели просветить”. Високоодаренний человек должен научиться воспринимать глупцов терпеливо – не злорадствуя, не гневаясь, не отчаиваясь и не плача, а с пониманием, если ничего нельзя поправить. “

У обдарованих дітей – велика напористість в оволодінні інтересів. Одним із ранніх показників обдарованості є час, на протязі якого 2-3 річна дитина концентрується на одному занятті: така велика захопленість справою може призвести і до не дуже бажаного прагнення доводити все до бажаного вдосконалення.

Завищені особисті стандарти і почуття невдоволеності, що виникають у випадку, коли результати виявляються гірше запланованих, призводять до ще іншої сфери ранимості, яка пов'язана з високою відданістю справі.

Батьки часто говорять: “Це добре, але ти можеш і краще”, “А більше тебе набрав хто-небудь балів”. Якщо очікування дорослих занадто великі, а

дитині важко весь час відповідати їм, вона буде сприймати себе як невдачу в очах батьків і відповідно у своїх власних.

1.4. Психологічні особливості обдарованих дітей в ранньому віці

Дослідники звернули увагу на особливу важливість вікового періоду від 2 до 7 років в психосоціальному і пізнавальному розвитку.

Хант (1961), Піаже (1955, 1962), Блум (1964) і Шефер (1980) відмічають важливість оточення у створенні необхідного фону для оптимального розвитку дитини.

Випереджаючий пізнавальний розвиток

1. Відрізняючись широтою сприймання, обдаровані діти часто відчують все, що відбувається в оточуючому їх світі, і надзвичайно допитливі у відношенні того, як влаштований той чи інший предмет. Вони здатні слідкувати за декількома процесами одночасно і схильні активно досліджувати все оточуюче.

2. Вони володіють здатністю сприймати зв'язки між явищами і предметами і робити відповідні висновки; їм подобається в своїй уяві створювати альтернативні системи.

3. Відмінна пам'ять в поєднанні з раннім мовним розвитком і здібністю до класифікації і категоризації допомагають такій дитині накопичувати великий об'єм інформації і інтенсивно використовувати її.

4. Володіння великим словниковим запасом, дозволяє їм вільно і чітко викладати думки, однак заради власного задоволення вони часто придумують власні слова.

5. Поряд зі здібністю сприймати смислові неясності, зберігати високий поріг сприйняття на протязі тривалого часу, з задоволенням займатися складними і не маючими практичного вирішення задачами, обдаровані діти не терплять, коли їм нав'язують готову відповідь.

6. Деякі – володіють підвищеними математичними здібностями в плані вчислень і логіки, що може вплинути на їх прогрес в читанні.

7. Вони відрізняються тривалим періодом концентрації уваги і великою напористістю у вирішенні тої чи іншої задачі.

8. Характерна захопленість завданням в поєднанні з відсутністю досвіду часто призводить до того, що дитина замахується на те, що їй поки що не під силу, вона потребує допомоги і підтримки, але не сліпої опіки.

Психосоціальна чуттєвість

1. Загострене почуття справедливості; випереджуючий моральний розвиток опирається на випереджуючий розвиток сприймання і пізнання.

2. Гостро реагують на справедливість оточуючого світу, пред'являють високі вимоги до себе і оточуючих.

3. Жвава уява, включення елементів гри у виконання завдань, творчість, винахідливість, багата фантазія (уявні друзі, брати, сестри).

4. Почуття гумору

5. Не вистачає емоційного балансу, в ранньому віці – нетерпеливі і поривисті.

6. Інколи характерні перебільшені страхи і підвищена ранимість. Надзвичайно чутливі до немовних сигналів оточуючих.

7. Егоцентризм у цьому віці, як і у звичайних дітей.

8. Нерідко розвивається негативне само сприйняття, виникають труднощі у спілкуванні з ровесниками.

Фізичні характеристики

1. Високий енергетичний рівень, сплять менше звичайного.

2. Моторна координація і володіння руками часто відстають від пізнавальних здібностей. Їм необхідна практика. Різниця в інтелектуальному і фізичному розвитку може обескуражувати і розвивати несамостійність.

3. Зір обдарованих дітей (у віці до 8 років) часто нестабільний, їм важко міняти фокус з близької відстані на дальню (від парти до дошки) .

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Назвіть найбільш часті прояви обдарованості.

2. Якими основними параметрами визначається обдарованість?
3. Перерахуйте особливості психосоціальної чутливості в ранньому віці.
4. В чому суть випереджуючого пізнавального розвитку обдарованих дітей?

Розділ 2. Психологічні особливості обдарованості

2.1. Розвиток пізнавальної активності

Що означає “нормальний” стосовно обдарованої дитини? В генах дитини заключається біохімічні основи його здібностей і талантів.

Для обдарованого малюка цілком *нормально* бути:

- допитливим, енергійним, чуттєвим, кмітливим,
- все пам'ятати, добре говорити і бути самостійним.

Для його звичайного ровесника це не дуже характерно, але абсолютно нормально для обдарованого.

Батьків часто лякає процедура ідентифікації і градації дітей за здібностями. В цьому випадку батьки бувають стурбовані, навіть зламані тягарем відповідальності за виховання обдарованої дитини.

Стурбованість їх обґрунтована тим, що вони на даний момент і на протязі багатьох років будуть відігравати головну роль в збалансованому інтелектуальному і соціальному розвитку дитини. Але стурбованість повинна бути джерелом радості і натхнення для розв'язання складної проблеми, а не боязні потерпіти невдачу.

Ніхто не знає дитину краще, ніж члени його сім'ї. В пошуку занять, покликаних заповнити шкільну освіту, батькам слід перше за все звернути увагу на інтереси і захоплення самої дитини.

Важливо прослідкувати чому надають перевагу діти цього віку. Той фактор, що дошкільник здатний засвоїти і читання, і письмо, і арифметику, не означає, що батьки повинні негайно оточити його всякими підручниками і посібниками, він і так скоро буде це мати в достатньому об'ємі.

Слід побуджувати дитину займатися і приймати участь самим, якщо можливо, в чому-небудь, що здатне розширювати досвід у всіх сенсорних кінетичних вимірах. Це не тільки весело і цікаво, але і закладає більш надійний фундамент для майбутніх навчальних занять.

Більшість обдарованих дітей дуже *багато читають*. Однак вибір літератури визначається більше віком, ніж здібностями. Але на тему, що є предметом особливого інтересу, вони вишукують і читають дуже серйозні книги. В цьому плані *допомога бібліотеки* важлива і для дитини, і для батьків.

Комп'ютерні термінали і міжбібліотечні обміни можуть покращити становище малої бібліотеки.

В читанні, в спілкуванні з природою, в гуртках за інтересами, обдаровані діти повинні мати можливість для дослідження, експерименту і одночасно для розвитку навичок. Їм потрібна практика і підтримка для того, щоб завершувати почате і проявити вибірковість в тій чи іншій сфері. При цьому дорослі мають бути гнучкими, якщо вони хочуть допомогти дитині розвинути *реальну оцінку своїх сил і практичність*.

Високообдаровані діти потребують розвитку незалежності, сильного самоуправління і самодисципліни: школа як правило, не ставить перед ними серйозних задач, тому вони повинні опиратися на власні сили і самі ставити перед собою цілі в досягненні вдосконалення.

В школах, в яких або взагалі не приділяється, або якщо приділяється, то мізерна, увага виключним талантам, обдаровані діти функціонують з більшим або з меншим успіхом на одному з 4 рівнів, описаних А.Маслоу (1954)

1) *Виживання* – дитина лише фізично присутня і відчайдушно береться за самозбереження. Велика психологічна енергія у неї тратиться на збереження свого “Я” у зовнішньому ворожому оточенні.

2) *Оборона* – дитина зберігає самосприйняття, знайшовши власну “нішу безпеки”, витрачаючи масу енергії на утримання своїх позицій і відображення того, що сприймається як загроза.

3) *Впевненість* – дитина знаходить який-небудь компроміс в подоланні груп відчуження і неприйняття, направляючи основну частину своєї енергії на самоствердження, розвиток і навчання і лише незначну її частину – на пристосування.

4) *Процвітання* – кінцева мета для обдарованих дітей і їх батьків. В такому психологічному кліматі обдарована дитина може майже всю свою енергію віддавати творчим, продуктивним заняттям.

Девід Люїс (1979) склав для батьків список стверджень, які витікали з великого матеріалу по вивченню досвіду тисяч сімей, в яких є обдаровані діти. Ці ствердження типізують вдалий підхід до стимулювання позитивного розумового розвитку.

Поради для батьків щодо виховання обдарованих дітей.

1) Не обмежуйте дитину шкільними рамками, а розвивайте її інтереси і ставте перед нею нові, захоплюючі задачі.

2) Слід приділити спеціальну увагу проблемі розвитку і вихованню і шукати інформацію як в літературі, так і в спілкуванні з іншими батьками і спеціалістами.

3) Постарайтесь присвятити тиждень детальному спостереженню за дитиною, за її інтересами і щоденними заняттями. Це допоможе визначити напрямки, в які краще всього вкладати час і сили. Нехай допитливість дитини допоможе визначити, які інтереси в неї слід розвивати і які завдання ставити.

4) Внаслідок загальних установок для розвитку інтересу і постановки задач слід розглянути *три фактори*, що сприяють відмінним досягненням:

- здібності;
- можливості;
- індивідуальність.

Здібності до гострого, живого сприймання, абстрактного і складного мислення, мовної або математичної легкості, або до художньої творчості є одним із параметрів обдарованості. Видатні здібності обдарованої дитини повинні бути сприйняті і оцінені оточуючими людьми.

Можливості мають включати ранній досвід, що сприяє потребі дитини бути інтелектуально активною і зацікавленою, самій вирішувати власні проблеми, сприймати все краще в оточуючих, гармонізувати співвідношення власних інтересів і особистих відношень і сприймати себе як людину впевнену і компетентну.

Індивідуальність може як сприяти розкриттю 2 перших якостей, так і, навпаки, утруднювати їх розвиток.

Індивідуальність стверджується в дитині в ранньому віці і знаходить своє відображення в її характері. Однак дитячий характер може відчувати певні зміни під впливом оточуючого світу, який виступає сприятливим або несприятливим фоном для її становлення.

Наприклад, така індивідуальна якість, як повільність, завдяки певним умовам може бути послаблена, хоча і не ліквідована зовсім.

Сором'язливість можна до певної міри подолати, але вона ніколи не уступить місце підвищеній комунікативності.

Потрібно визначити, що деякі види занять, наприклад, виконання домашнього завдання, не стимулює в дитини (обдарованої) великого інтересу і не ставить перед нею великих завдань. Тим не менш завдання такого типу необхідні, так як вони закріплюють почуття відповідальності.

Часто батьки запитують, як примусити дитину не розтягувати шкільні уроки. Стосовно до цієї проблеми, батькам слід розглянути декілька факторів.

1) Чи не виступають шкільні уроки основним предметом спілкування між дорослими (батьками) і дитиною. Можливо, дитина копається з уроками лише для того, щоб отримати необхідну дозу батьківської уваги.

2) Чи уточнили програму домашнього завдання з вчителями. Можливо дитина сильно перевантажена.

3) Небажання займатися неприємною справою.

2.2. Розвиток творчих здібностей

Торренс (автор системи виміру творчих здібностей) повідомляє, що спадковий потенціал не є важливим для майбутньої творчої продуктивності.

В якій мірі творчі імпульси дитини перетворюються в творчий характер, залежить більше від впливу батьків та інших дорослих вдома і в школі. Сім'я здатна розвинути або вбити творчий потенціал дитини ще в дошкільному віці.

Особливий інтерес представляють взаємовідносини творчо обдарованої дитини з батьками протилежної статі. Ряд дослідників відмічали роль батька протилежної статі в розвитку творчої здібності дитини. Результати їх робіт показують, що батьки більше впливають на творчі здібності дівчаток, а матері – на творчість хлопчиків.

Коли батьки проявляють більше “жіночих”, експресивних якостей, а матері більше “чоловічого”, інструментального, то їх діти протилежної статі більше розвинуті в творчому плані.

Ніжні люблячі батьки, що багато часу приділяють дітям, і матері, які виховують незалежність, допитливість і гнучкість, а, отже, таким чином розвивають у дочок і синів риси і мотиваційні компоненти, що ведуть до високопродуктивної творчості.

У батька, що проявляє активний інтерес до занять своїх обдарованих дочок, розширює горизонти їх майбутньої кар'єри і закріплює їх незалежність, багато більше шансів виростити дочок творчими особистостями, ніж у того, хто стверджує стереотипно залежні або пасивні моделі поведінки в дочки.

Матері, зайняті діловою або творчою кар'єрою, часто зовні дому, схильні виховувати в своїх синів більшу незалежність думки і сміливість.

Якщо дитина швидко і успішно справляється з завданнями, які важливі для вчителів і батьків, і ті і інші з набагато більшою степінню ймовірності дозволяють йому – і навіть допоможуть – займатися речами, важливими для неї.

Педагоги часто говорять, що *найкращий спосіб для вчителя виховувати творчість в дітях – це самому бути творчою особистістю*. Цю формулу можна застосувати і до батьків: дає прямий і переконливий приклад.

У зв'язку з цим – творчо обдаровані *хлопчики* наділені рисами, які стереотипно вважаються “жіночими” – чуттєвість, яскраво виражене естетичне начало і т.д. З іншого боку, творчо обдаровані *дівчатка* проявляють традиційно чоловічі якості незалежність, самоствердження, честолюбність.

В сучасному суспільстві: добре пристосований *чоловік* може бути турботливим, чуттєвим і експресивним – і одночасно відповідальним, честолюбивим і сміливим.

А добре пристосована *жінка* – поєднувати в собі незалежність, компетентність, честолюбність з добротою, працелюбністю і готовністю допомогти.

На сучасному етапі багато говориться про значення півкульної організації мозку для розвитку творчих функцій.

В нейрофізичній і нейропсихологічній літературі широке поширення отримала теорія функціональної асиметрії мозку, яка зводиться до того, що ліва півкуля відповідає за *раціонально-логічні* процеси, а *права* - за *інтуїтивні*.

Існує загальна думка, що *ліва півкуля* мозку обробляє інформацію послідовно і лінійно, аналітично і логічно.

Права півкуля – навпаки, глобально, синхронно і інтуїтивно.

В шкільних заняттях – головна роль, безумовно, належить корі лівої півкулі мозку.

Сприймання ж структур, зв'язків, почуття прекрасного – це функції правої півкулі, що здійснює цілісне сприйняття.

Але слід *пам'ятати:* обидві півкулі пов'язані між собою частинами одного робочого органу, і найбільші досягнення, найбільша продуктивність відмічена інтеграцією, взаємозв'язком обидвох півкуль.

Джон Гауен – один з найбільших авторитетів вивчення обдарованості і творчості – доказував необхідність *комплексного розуміння творчості*.

Логічне, послідовне, лінійне мислення (за Гілфордом – конвергентне мислення) не повинне знецінюватися в погоні за цілісним, інтуїтивним, регулятивним мисленням (за Гілфордом – дивергентне мислення).

І в школі, і вдома в дітях потрібно розвивати обидва шляхи пізнання і допомагати їм знаходити задоволення в інтеграції обидвох вимірів мозкової діяльності.

Томасу Едісону приписують таку фразу: “Винахід – це 99% поту і натхнення”

Полін Пеніскі (1960) запропонувала корисні **прийоми**, яким дорослі можуть навчити дітей, що можуть опинитися в ризикованому становищі в колективі:

1. Переводь свої ідеї на мову, доступну і значущу для інших. (сприймали твій внесок як такий, що служить їх власним нуждам).
2. Критику на адресу інших висловлюй з позитивної позиції, з бажанням допомогти.
3. Давай зрозуміти, що в основному ти підтримуєш те ж саме, що користується повагою інших членів колективу: цінності, принципи, ідеали.
4. Старайся не бути сприйнятим в якості агресора, дозволяй іншим зберігати власну гідність, вислуховуй їх уважно.
5. Заробляй власний “кредит” для більшої особистої свободи на протязі певного періоду часу. Не бійся на початку сприймати панівні вимоги, коли вони не вступають в серйозний конфлікт з твоїми принципами.
6. Концентруйтеся на завданні, яке необхідно виконати, а не на досягненні статусу.
7. Бери до уваги фактор часу, так щоб у тебе була можливість відстрочити відповідь, а також вибрати спосіб дій.

Ці прийоми покликані допомагати обдарованій особистості вирішити конфлікт між збереженням незалежності і підкоренням груповим інтересам – що називається **творчим конформізмом**.

Проблема виховання творчо обдарованих дітей в тому, що довготривале насильницьке подавлення інтелектуальних і експресивних потреб обдарованої дитини може призвести до емоційних ускладнень, неврозу і навіть психозу.

А тому сім'я дати дитині психологічний захист.

Джон Гауен запропонував такі **поради батькам**:

1. Створити усну і безпечну психологічну базу дитині в її пошуках, до якої вона могла би звернутися, якщо буде налякана власним відкриттям.
2. Підтримуйте здібності дитини до творчості і проявлення співчуття до ранніх невдач. Уникайте несхвальної оцінки творчих спроб дитини. Не можна говорити: “Це непогано, але могло би бути набагато краще, якщо б ...”
3. Будьте терпеливі до дивних ідей, поважайте допитливість, питання і ідеї дитини. Намагайтеся відповідати на всі питання (навіть і дивні).
4. Залишайте дитину одну і дозволяйте їй, якщо вона цього бажає, самій займатися своїми справами. (Бажання і цілі дітей належать їм самим, а батьківська допомога може інколи сприйматися як “порушення границь” особистості).
5. Допомагайте дитині вчитися будувати власну систему цінностей, не обов'язково засновану на її власних поглядах, щоб вона могла поважати себе і свої ідеї поряд з іншими ідеями і їх носіями. Таким чином, вона в свою чергу буде і сама цінима іншими.
6. Допомагайте дитині в задоволенні основних людських потреб (почуття безпеки, любов, повага до себе і оточуючих), оскільки людина, енергія якої скована основними потребами, менш здібна досягнути висот самовираження.
7. Допомагайте їй справлятися з розчаруваннями і сумнівами, коли вона залишається одна в процесі незрозумілого ровесникам творчого пошуку.

8. Поясніть, що на багато її питань не завжди можна відповісти одночасно. Для цього потрібен час, а з її боку терпіння.

9. Допомагайте дитині цінити в собі творчу особистість, однак її поведінка не повинна виходити за рамки пристойного. (Гостра словесна карикатура на знайомого може бути точною і оригінальною – але не дуже доброю).

10. Допомагайте дитині глибше пізнати себе, щоб не упустити мимовільну ідею. Проявляйте симпатію до її перших спроб виразити таку ідею словами і зробити зрозумілою для оточуючих.

11. Знаходьте слова підтримки для нових творчих починань людини, уникайте критикувати перші спроби.

12. Допомагайте стати “розумним авантюристом”, інколи опиратися в пізнанні на ризик і інтуїцію.

13. Підтримуйте необхідну для творчості атмосферу, допомагаючи дитині уникати суспільних несхвалень і справитися з негативною реакцією ровесників.

14. Постарайтеся знайти дитині компанію такого ж віку і таких же здібностей.

Якщо дитина в початкових класах занадто захоплюється своїми заняттями і не має друзів, значить, вона не знайшла собі рівних.

2.3. Стимулювання інтересів і здібностей

Важливо: *вірити в здібності дитини; створювати сприятливу обстановку, яка б сприяла розвитку її талантів.*

Помилка батьків – намагаються нав’язати достатньо дорослій дитині те заняття, яке колись захоплювало їх самих.

Обдаровані діти, що володіють різносторонніми здібностями, часто стикаються з труднощами у виборі майбутньої професії. Але так чи інакше, дитина повинна зробити вибір сама. (З біографії обдарованих людей: будучи дорослими, бралися за нову для себе справу, починаючи свою кар’єру з нуля).

Блум зробив висновок про важливу роль активної допомоги і підтримки сім'ї.

За даними дослідження, всі вундеркінди з самого раннього віку отримували постійну батьківську підтримку.

На ранніх стадіях розвитку здібностей батько чи мати виконує роль і вчителя, і наставника, являючись прикладом для наслідування, в той час як дитина поки що грається зі своїм талантом.

На наступній стадії (стає учнем) – з'являються наставники, індивідуальні вчителі.

Таким чином, індивідуальний вчитель грає центральну роль на другій стадії розвитку таланту, а сім'я здійснює контроль за виконанням завдань і позашкільним розвитком.

На другій стадії дитина, як правило, вже проявляє бажання трудитися і досягти високих результатів.

На третій стадії, коли дитина досягає певних результатів, вона потребує більш кваліфікованого викладача, який стає єдиним арбітром в процесі навчання, а роль батьків - моральна і матеріальна підтримка.

На четвертій стадії – різні конкурси, концерти, змагання – є важливим компонентом розвитку таланту, отже, батьки – в ролі глядачів.

На I стадії – дитина тягнеться за батьками

На II стадії – батьки знаходяться в рівноправному партнерстві з вибраними ними вчителями

На III стадії – батьки підлягають головному наставнику, який часто відбирає собі учнів і є для них єдиним прикладом.

На IV стадії – підліток, який має видатні здібності, випереджує своїх вчителів і рівняється лише на небагатьох корифеїв в обраній сфері.

Але цих вершин досягають небагато. Батькам необхідне *почуття міри*: не слід зразу купляти дитині дорогий інвентар або обладнання, не слід вносити гроші за навчання до тих пір, поки у дитини не виробиться стійкого інтересу до того чи іншого заняття. Адже обдарованих дітей цікавить

практично все, але інтерес може згаснути при зіткненні з першими труднощами.

2.4. Роль школи в розвитку творчих здібностей

Основою відношень між батьками і школою є співробітництво.

Ранній прихід у школу – не завжди правильно.

Проте кожна дитина потребує індивідуального підходу.

Помічено, що інтелектуальний розвиток юних математиків і музикантів значно виграє від доступу цих дітей до освітньої системи.

Таланти в гуманістичній області – літературі, філософії – “дозрівають” повільніше, скорочення шкільного періоду не завжди сприяє їх розвитку.

Скорочується час бути в сім’ї, яка відіграє важливу роль.

Якщо шкільна адміністрація вже ж не піде на ранній прийом дитини, розумні альтернативи можуть бути знайдені. При цьому *слід враховувати наступне:*

1. *Гнучкість* – схильність захоплюватись якою-небудь справою більше встановленого розкладом часу. Вимагає терпимості, а не нав’язування заздалегідь передбаченої зміни занять.

2. *Опора на соціальний розвиток* – в силу свого випереджуючого інтелектуального розвитку обдаровані діти часто шукають ізоляції від ровесників в своїх улюблених заняттях, тому повинні навчитися дружити з іншими дітьми.

3. *Менше уваги академічним заняттям* – здатність справлятися зі шкільними завданнями не обов’язково є показником того, що дитина повинна йти до школи.

Для більшості батьків – вміння читати рано – індикатор рівня обдарованості. Тому діти відмовлялись, бо їх заставляли наполегливо.

Якщо дитина хоче читати – прекрасно. Якщо ні - заспокойтеся думкою, що інтерес до цього прокинеться в дитини пізніше.

У більшості випадків відсутність вміння читати – це результат відсутності інтересу, а не здібностей.

Рекомендації вчителям, вихователям в роботі з обдарованими дітьми.

1. Вчителю не слід приділяти дуже багато уваги ігровому навчанню з яскраво вираженими елементами змагання. Обдарована дитина часто буде виходити переможцем, що може викликати неприязнь однокласників і не сприятиме створенню атмосфери загальної зацікавленості.

2. Слід уникати тенденцій, що призведуть до перехвалювання. Не слід виділяти обдаровану дитину за прекрасні індивідуальні успіхи, а заохочувати до сумісних занять з іншими дітьми.

3. Не возвеличуйте і публічно не принижуйте здібності.

4. Слід пам'ятати, що в більшості випадків обдаровані діти погано сприймають строго регламентовані заняття, що повторюються, у цьому випадку вчителям потрібна допомога методистів.

Порада батькам: дуже уважно відноситись до того, як вчитель сприймає їх дитину.

Скарга дитини на те, що їй нудно, заслуговує серйозної уваги. Слід зауважити, що обдаровані діти швидко засвоюють цей прийом (мені нецікаво), щоб просто не робити того, що їм не подобається або інколи важко.

Способи допомоги:

- пояснити, що це не велике завдання – стає частиною великого і цікавого;
- після виконання завдання запланувати щось таке, що дітям цікаво і дуже подобається;
- важливий і приклад батьків (поки дитина виконує завдання за кухонним столом - зайнятися скучним, але і корисним – помити плиту, пришити гудзики і т. д.);
- не потрібно вимагати від дитини обов'язково бути відмінником в усьому і завжди: часті скарги на це старшокласників: “Вчителі вважають, що

якщо ми *можемо* вчитися на одні п'ятірки, ми *повинні* це робити, а *батьки* вважають, що ми *просто зобов'язані*.”

Взаємодія зі школою. Батьки в ролі:

1) *порадник - адвокат* – приймають участь у складанні програми навчання для дитини, допомагає вчителю визначити інтерес дитини;

2) *гід* - доповнює шкільну практику заняттями вдома, а також сімейними або груповими екскурсіями і походами;

3) *наставник* – ділиться найкращими ідеями. В деяких випадках може займатися з групою, а не з одною людиною (танці, іноземні мови);

4) *класний помічник* – є спеціалістом в якійсь одній справі. Його присутність створює різноманітність, яку не може забезпечити вчитель.

5) *помічник в розробці програм навчання* – вона може бути особливо вдалою для батьків, яким робочий графік не дозволяє приходити в школу під час занять.

Питання для контролю і самоконтролю:

1. На яких рівнях функціонують обдаровані діти за А.Маслоу?
2. Які фактори сприяють відмінним досягненням для розвитку інтересу?
3. Як ви розумієте поняття “творчий конформізм”?
4. Дайте характеристику взаємовідношень між батьками і дітьми на різних стадіях розвитку дитини.
5. В яких ролях виступають батьки при взаємодії зі школою?

Розділ 3. Сутність проблеми обдарованості

3.1. Принципи розробки програм для обдарованих дітей

Адаптація вимагає розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів, а щодо педагогів передбачає розробку і реалізацію спеціальних творчих програм і навчальних матеріалів (Моляко В.А.). Спеціальні програми навчання дають можливість навчити дітей творчості, умінню спілкуватися,

формувати особистісні якості, що сприятимуть у майбутньому соціальної реалізації творчої особистості.

Зміст навчальної програми має передбачити тривале поглиблене вивчення найважливіших проблем, ідей і тем, що інтегрують знання дітей.

Навчальна програма для обдарованих і талановитих дітей повинна:

- передбачати розвиток продуктивного мислення, а також навиків практичного застосування знань, що дозволяє учням переосмислити наявні і генерувати нові знання;
- давати їм можливість прилучатися до нової інформації, прищеплювати їм прагнення до здобуття знань;
- передбачати наявність і вільне використання відповідних джерел;
- заохочувати їхню ініціативу і самостійність у навчанні й самовдосконаленні;
- сприяти розвитку їхньої свідомості і самосвідомості, розумінню зв'язків з іншими людьми, природою;
- особлива увага має приділятися складним розумовим процесам, творчим і виконавській майстерності.

Карне, Шведель, Ліннемаєр (1982) виділили наступні **принципи** складання програми для обдарованих дітей молодшого віку.

1. Кожна дитина неповторна (хороші навички читання; музикальні здібності; високий IQ.)

Звідси необхідність у визначенні сильніших і слабших сторін кожної дитини і складанні програми, що відповідає її потребам.

2. Обдаровані діти дуже критичні до себе і інколи відрізняються несприятливим “образом–Я”. Слід допомогти їм набутися реалістичного уявлення про себе. Реакція близьких дорослих значить для нього дуже багато. Чотирирічна дитина може скласти історію цікаву, але не може її записати. Вона скоро навчиться а поки що допоможуть дорослі.

3. Сім'я повинна відігравати важливу роль в набутті освіти обдарованої дитини. Результати програми навчання можуть бути найкращими, коли сім'я і школа працюють в тісному контакті.

4. Програма для малої обдарованої дитини повинна включати різноманітний навчальний матеріал, що відповідає її інтересам і потребам.

5. Обдарована дитина, що навчається в одній групі з "середніми" дітьми, повинна мати можливість спілкуватися з такими ж обдарованими ровесниками.

6. Програма для обдарованої дитини повинна бути збалансованою і сприяти всебічному розвитку, передбачати розвиток рухових і емоційних сфер, а також спілкування.

7. Програма навчання тоді має найкращі результати, коли за ходом її виконання слідкує керівник, що має спеціальну підготовку і досвід роботи з обдарованими дітьми.

8. Зразкова програма для обдарованої і талановитої дитини вимагає безперервного навчання персоналу за місцем роботи.

9. Батькам і спеціалістам важко співпрацювати, щоб визначитися у відношенні цілей, які ставляться перед дитиною, і шляхів до їх досягнення. Коли співпрацюють – дитина найбільш повно реалізує свій потенціал.

10. Невід'ємною частиною програми для дитини повинна бути система її оцінки. Слід визначити, в якій мірі дитина добивається поставлених цілей, а також – чи задоволені батьки програмою, виявити її слабкі місця.

11. Зразкова програма повинна включати добре організовану ефективну і постійно діючу систему виявлення обдарованості, в якій відіграють свою роль і батьки.

12. Програма повинна передбачити оптимальний і плавний перехід дитини з одного рівня на інший, щоб забезпечити, наступність її розвитку.

13. Програма повинна розвивати напористість в досягненні цілей.

14. Розвиток творчих здібностей – також важлива ціль програми.

15. Необхідно шукати шляхи залучення до навчання обдарованих дітей талановитих наставників.

Ці принципи покликані допомогти фахівцям, зайнятим у сфері навчання обдарованих і талановитих дітей.

Карне, Шведл, Уільямс виділяють такі **особливості програм** для розвитку обдарованих дітей:

- ознайомлення з матеріалом, що зазвичай не включається в стандартний навчальний план;
- заохочення глибокого опрацювання обраної теми;
- здійснення навчального процесу відповідно до пізнавальних потреб, а не до заздалегідь установленної послідовності;
- акцентування на більш складні види діяльності, що вимагають абстрактних понять і розумових процесів високого рівня;
- велику розумову гнучкість щодо використовуваних матеріалів, часу і ресурсів;
- більш високі вимоги до самостійності і цілеспрямованості у виконанні завдань;
- надання широких можливостей для набуття і демонстрації лідерських здібностей;
- заохочення творчого і продуктивного мислення;
- виховання вміння аналізувати поведінку і почуття, як свої власні, так і оточуючих;
- створення ефективних передумов для розширення бази знань і розвитку нових здібностей.

Відповідно до точки зору багатьох авторів (Гільбух Ю.З., Кульчицька О.І., Матюшкін А.Н.) обдарованість включає три компоненти:

1. Пізнавальні здібності і навики;
2. Творчі здібності;
3. Емоційно-вольову сферу.

Отже, пізнавальні здібності і навички передбачають опанування великого обсягу інформації, багатий словниковий запас, перенесення засвоєного на новий матеріал, встановлення принципово-наслідкових зв'язків, виявлення прихованих залежностей і зв'язків, вміння робити висновки, інтегрувати і синтезувати інформацію. Обдаровані діти беруть участь у розв'язанні складних проблем, володіють вмінням вловлювати складні ідеї, помічати тонкі розбіжності, чутливі до суперечності і виявляють вміння оцінювати як сам процес, так і результат, передбачати наслідки, міркувати, висувати гіпотези, застосовувати ідеї на практиці, здатні до перетворень, критичного мислення, їм притаманна велика допитливість, вони використовують альтернативні шляхи пошуку інформації.

Творчі здібності – це здатність до ризику, дивергентне мислення, гнучкість у мисленні й діях, швидкість мислення, здатність висловлювати оригінальні ідеї, винаходити щось нове, багата уява, сприйняття неоднозначних речей, високі естетичні цінності, розвинута інтуїція.

Особливості емоційно-вольової сфери полягають у реалістичній Я-концепції, повазі до інших, емпатійному ставленні до людей, толерантності у стосунках з іншими людьми, схильності до самоаналізу, терпимому ставленні до критики, готовності ділитися речами й ідеями, наполегливості у виконанні завдання, незалежності у мисленні й поведінці, у прагненні до змагань, почутті гумору, впевненості у своїх силах і здібностях, внутрішній мотивації.

Розвиток означених здібностей сприятиме реалізація програм роботи з обдарованими дітьми. У цих програмах, на думку С. Каплан, мають бути дотримані такі вимоги:

- глобальний характер тем і проблем, що їх вивчають учні;
- міждисциплінарний підхід у формуванні проблематики;
- інтеграція тем і проблем, що належать до різних галузей знань;
- насиченість змісту.

Велика увага повинна бути приділена розвитку особистих уподобань дітей, їхній роботі над самостійно обраними проблемами для вивчення.

Програма С.Каплан передбачає два основні методи навчання обдарованих дітей – дедуктивний і проблематичний.

Перший припускає рух від огляду, мета якого – допомагати учням згадати те, що уже вивчене, і спонукання, стимулювання інтересу дітей до вивчення інформації, що ознайомлює учнів із загальною гіпотезою. На початковому етапі вчитель знайомить учнів із загальною гіпотезою, ідеєю, що має бути вивчена. Після чого діти висувають власні гіпотези й ідеї, проводять дослідження, накопичують інформацію для доведення висунутої гіпотези, аргументують свою інформацію, систематизують підтверджують чи відкидають свої гіпотези, проводять підсумки, планують свою роботу.

О.М. Матюшкін вважає, що необхідно включити формування проблем у процес навчання обдарованих дітей. Найповніше цій вимозі відповідає проблемно-діалогічний метод навчання. Він передбачає мистецтво ведення проблемного діалогу, у ході якого учні самостійно висувають загальну ідею. Цей метод навчання забезпечує високу пізнавальну мотивацію учнів і вимагає постійної творчості вчителя.

Важливим у роботі з обдарованими дітьми є принцип індивідуалізації, який передбачає наявність у вчителів компетентності, що дозволяла б пристосувати навчання до індивідуальних якостей кожної дитини, попередньо вивчивши особливості її поведінки, застосовувати різні методи до різних груп учнів.

На сучасному етапі дуже актуальними є проблеми виявлення, діагностики, прогнозу, формування обдарованих дітей, їх навчання і розвитку.

Правильна побудова взаємин обдарованої дитини з оточенням дозволить їй повніше виявити свої здібності.

Особливо гостро постає це питання в шкільному віці, оскільки саме в цей період формується самосвідомість, моральні переконання, світогляд, інтереси. Дуже важливо створити сприятливий психологічний клімат, що допоможе подоланню розриву між інтелектуальними і особистими якостями розвитку обдарованої дитини і сприяти її розвитку.

Психорозвиваюча робота практичного психолога з обдарованими дітьми може проводитися в таких напрямках:

- розвиток інтелектуальних здібностей дитини;
- формування адекватного самосприйняття;
- допомога в адаптації дитини в навколишньому світі;
- засвоєння нею конструктивних форм спілкування з однолітками і дорослими;
- допомога батькам, вчителям і самій дитині правильно організувати навчальну діяльність.

Реалізація цих напрямків сприяють створенню спеціальної програми для роботи з обдарованими дітьми, запровадження диференційного навчання.

3.2. Особливості обдарованих дітей дошкільного віку

Коли мова заходить про складання спеціальних навчальних програм для обдарованих дітей, часто виникає питання: “Яку дитину вважати обдарованою?”

Багато різних визначень обдарованості сходиться в тому, що вона не зводиться лише до високого IQ, хоча IQ – критерій, практично в оцінці явно вираженої або потенційної обдарованості.

Характерно, наприклад, що IQ не є провідним показником у вивченні музичних здібностей, але у більшості музично обдарованих дітей рівень розумового розвитку вище середнього.

Кларк уточнила, що термін “обдарований” відноситься до когнітивних здібностей, а “талант” включає інші сторони розвитку.

Вона зробила висновок про, те що обдарована людина може досягнути повної реалізації тільки через інтеграцію сприймання, мислення, емоцій та інших функцій.

Ні одна обдарована або талановита дитина не схожа на іншу, але **6 областей або сфер обдарованості (таланту)** охоплюють здібності більшої частини дітей.

1. Інтелектуальна сфера

- дитина відрізняється гостротою мислення, спостережливістю і виключною пам'яттю;
- проявляє виражену і різносторонню допитливість;
- часто з головою вникає (входить) в те чи інше заняття;
- охоче і легко вчиться;
- виділяється вмінням добре викладати свою думку;
- демонструє здатність до практичного застосування знань;
- знає багато чого, про що ровесники і не підозрюють;
- проявляють виключні здібності до розв'язання задач.

2. Сфера академічних досліджень

ЧИТАННЯ:

- часто вибирає своїм заняттям читання;
- використовує багатий словниковий запас і складний синтез;
- довго зберігає увагу, коли їм читають;
- може довго утримувати в пам'яті символи, букви і слова;
- проявляє небувалий інтерес до написання імен, букв, слова;
- демонструє вміння читати.

МАТЕМАТИКА:

- інтерес до обчислювання, вимірювання, впорядкування предметів;
- проявляє незвичне для свого віку розуміння математичних відношень;
- демонструє легкість в сприйманні і запам'ятовуванні математичних символів (цифр і знаків);
- з легкістю виконує додавання і віднімання;
- розбирається у вимірі часу (часи, календарі) або грошей;
- часто приміняє математичні навички і поняття в процесі занять, що не мають відношення до математики.

ПРИРОДОЗНАВСТВО:

- уважний до предметів і явищ;

- інтерес і здібності до класифікації;
- довго може зберігати увагу до предметів, пов'язаних з природою;
- часто задає питання про походження або функції предметів;
- проявляє інтерес до досліджень і експериментів;
- добре схоплює абстрактні поняття.

3. Творчість (креативність):

- допитлива, здатна з головою входити в цікаві для неї заняття, роботу;
- високий енергетичний рівень (продуктивність);
- часто робить все по - своєму (незалежна);
- винахідлива в образотворчому мистецтві, в іграх, у використанні матеріалів і ідей;
- здатна по - різному підійти до проблеми або до використання матеріалів (гнучкість);

4. Спілкування і лідерство:

- легко пристосовується до навчальної ситуації;
- інші діти вибирають її в якості партнера по іграм і заняттям;
- в оточенні посторонніх людей зберігає впевненість в собі;
- має тенденцію керувати іграми або заняттями інших дітей;
- в спілкуванні з ровесниками проявляє ініціативу;
- приймає на себе відповідальність;
- інші діти звертаються до неї за порадою і допомогою.

5. Сфера художньої діяльності:

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО :

- проявляє великий інтерес до візуальної інформації;
- детально запам'ятовує побачене;
- багато часу проводить за малюванням або ліпленням;
- серйозно відноситься до своїх художніх занять і отримує від них велике задоволення;
- демонструє випереджуючу свій вік умілість;
- оригінально використовує засоби художньої виразності;

- експериментує з використанням традиційних матеріалів;
- свідомо будує композицію картин або малюнків;
- її твори включають багато деталей;
- роботи оригінальні і носять відбиток індивідуальності.

МУЗИКА:

- проявляє великий інтерес до музичних занять;
- чуйно реагує на характер і настрій музики;
- легко повторює короткі ритмічні куски;
- впізнає знайомі мелодії з перших звуків;
- з задоволенням підспівує;
- визначає, яка з двох нот нижча або вища.

6. Рухова сфера:

- проявляється інтерес до діяльності, що вимагає тонкої і точної моторики;
- володіє доброю-моторною координацією;
- любить рух (біг, стрибки, лазання);
- володіє широким діапазоном руху (від повільного до швидкого, від плавного до різкого);
- прекрасно утримує рівновагу при виконанні рухових вправ (на брусі);
- для свого віку володіє виключно фізичною силою, демонструє характерний рівень розвитку основних рухових навичок (ходьба, біг, лазання, стрибки, вміння кидати і ловити предмети).

Підсумовуючи, можна сказати, що в цілому обдаровані діти володіють перевагою майже за всіма параметрами розвитку:

більш пристосовані в емоційному і соціальному плані, більш високі і здорові, ніж середня дитина, вони легше вчаться і краще засвоюють матеріал. І т.д.: протистоять конформізму і зазубрюванню, відрізняються високими соціальними і ідеалами, наполегливі володіють підвищеним почуттям гумору і гостріше реагують на несправедливість.

Обдаровані діти з малозабезпечених сімей: однією з головних проблем цих дітей є низька самооцінка. Вони живуть чеканням невдач і в кінці не можуть їх уникнути.

На жаль, такі діти частіше зіштовхуються з проблемами фізичного розвитку, ніж їх благополучні ровесники, а психологічні проблеми у них набувають особливої гостроти.

В малозабезпечених сім'ях виховання, так само як і інтелектуальна стимуляція, частіше всього знаходиться на неналежному рівні.

3.3. Психологічні проблеми обдарованих дітей

Педагогам і батькам необхідно враховувати **проблеми** обдарованих дітей при складанні програм для них:

1. *Неприязнь до школи.* Таке відношення часто від того, що навчальна програма нудна і нецікава для обдарованої дитини. Порушення в поведінці можуть з'явитися тому, що навчальний план не відповідає їхнім здібностям.

2. *Ігрові інтереси.* Обдарованим дітям подобаються складні ігри і нецікаві ті, якими захоплюються їхні ровесники середніх здібностей. Внаслідок цього обдаровані діти виявляються в ізоляції, замикаються в собі.

3. *Конформізм.* Обдаровані діти, відкидаючи стандартні вимоги, не схильні, таким чином, до конформізму, особливо коли ці стандарти йдуть врозріз з їхніми інтересами або здаються безглуздими.

4. *Заглиблення в філософські проблеми.* Для обдарованих дітей характерним є замислювання над такими явищами як смерть, потойбічне життя, релігійні вірування і філософські проблеми, в набагато більшій мірі, ніж для середньої дитини.

5. *Невідповідність між фізичним інтересом, і соціальним розвитком.* Обдаровані діти часто надають перевагу спілкуванню і іграм з дітьми старшого віку. Із-за цього їм інколи важко ставати лідерами, так як вони уступають старшим в фізичному розвитку.

Вказані проблеми виділила Лета Холлінгуорт (при вивченні проблеми адаптації, що стоять перед інтелектуально обдарованими дітьми)

Список цей був продовжений іншими дослідниками, Уїтмор (1980) вивчаючи причини рани мості обдарованих дітей, привів наступні *фактори*:

1. *Прагнення до досконалості (перфекціонізм)* - характерна для обдарованих дітей внутрішня потреба досконалості. Вони не заспокоюються, не досягаючи свого рівня. Властивість ця проявляється дуже рано.

2. *Відчуття незадоволеності*. Таке відношення до самих себе пов'язане з характерним для обдарованих дітей прагненням досягти досконалості в усьому, чим вони займаються, вони дуже критично відносяться до власних досягнень, часто не задоволені, звідси – відчуття власної неадекватності і низька самооцінка.

3. *Нереалістичні цілі* – часто ставлять перед собою завищені цілі. Не маючи можливості досягти їх, вони починають переживати. З іншого боку прагнення до досконалості і є та сила, яка приводить до високих досягнень.

4. *Зверхчутливість* – постільки обдаровані діти більш сприйнятливі до сенсорних стимулів і краще розуміють відношення і зв'язки, вони схильні до критичного відношення не тільки до себе, але і до оточуючих. Обдарована дитина більш ранима, вона часто сприймає слова або невербальні сигнали як прояви неприйняття себе оточуючими. В результаті така дитина нерідко вважається гіперактивною і відволікаючою, оскільки постійно реагує на різного роду подразнення і стимули.

5. *Потреба в розумінні дорослих*. В силу природної допитливості і прагнення до пізнання обдаровані діти часто монополізують увагу вчителів, батьків та інших дорослих. Це викликає тертя у відношеннях з іншими дітьми, яких дратує потреба такої уваги.

6. *Нетерпимість* – обдаровані діти часто з недостатньою терпимістю відносяться до дітей, що стоять нижче їх інтелектуального розвитку. Вони можуть відштовхувати оточуючих зауваженнями, що виражають презирство або нетерпіння.

Дослідники (Гільбух Ю.З., Кульчицька О.І., Матюшкін А.М., Моляко В.О.) вказують на високу чутливість обдарованих дітей до нових ситуацій. Тому вчитель, що працює з обдарованими дітьми, повинен бути доброзичливим і чуйним, розбиратися в особливостях психології обдарованих дітей, відчувати їх потреби і інтереси, мати високий рівень інтелектуального розвитку, широке коло інтересів і умінь, бути широко ерудованою людиною, готовою до виконання обов'язків, пов'язаних з навчанням обдарованих дітей, виявляти жвавість, активність, мати почуття гумору (але без схильності до сарказму); виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своїх поглядів і прагнути постійного самовдосконалення, бути творчою людиною, мати свою думку, життєстійкість, спеціальну післявузівську підготовку до роботи з обдарованими дітьми і бути готовими до подальшого здобуття спеціальних знань.

Батьки й обдаровані діти. Для кожної країни надзвичайно значимим є все, що пов'язане з формуванням інтелектуальної еліти. Від успішності рішення цієї задачі багато в чому залежить процвітання країни і нації. І тут проблема виявлення і пестування талантів першорядна. Але немаловажне також і те, як почувають себе ці таланти, чи будуть вони психологічно здорові, поки ростуть і коли виростуть. І взагалі, якими людьми вони стануть.

Коли мова йде про обдарованість чи талант, то ми маємо справу з щасливим начебто відхиленням від норми, від середніх показників. Але всяке відхилення, будь-яка інаковість викликають у оточуючих різноманітні реакції, що, у свою чергу, відбиваються на психічному стані й особистісному розвитку дитини.

Узагальнення наукових даних по цій проблемі дозволяє виділити три **"параметри"**, що характеризують обдарованих дітей, а саме:

І. Випереджуючий розвиток пізнавальної сфери, що виявляється у високій пізнавальній активності, яка виражається в цікавості і здатності переробляти великий обсяг інформації; здатність прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки і робити відповідні висновки, тобто здатність до

інтуїтивних стрибків, свого роду інсайтам, коли які-небудь ланки причинно-наслідкового ланцюжка пропускаються, і рішення приходить як би саме собою; відмінна пам'ять, що базується на ранньому мовному розвитку і добре розвинена абстрактно-теоретична форма мислення, здатність класифікувати і категоризувати інформацію і досвід.

Обдарованим дітям легше справлятися з пізнавальною невизначеністю, а інтелектуальні труднощі викликають здоровий азарт і прагнення "додумати" і "добратися" до рішення. Будь-які спроби нав'язати їм готове рішення викликають роздратування.

У них спостерігаються виражені математичні здібності, відмінна концентрація і стійкість уваги, високий ступінь заглибленості в задачу.

II. Специфічними рисами особистості обдарованих дітей є: сильно розвинене почуття справедливості; раннє формування системи цінностей (гостре сприйняття суспільної несправедливості, високі моральні вимоги до себе й інших); яскрава, жива уява — звідси висока креативність і здатність зберігати завжди елемент гри в житті й у роботі; почуття гумору, високий рівень домагань: такі діти постійно намагаються вирішити проблеми, що їм поки "не по зубах".

III. Фізичний розвиток обдарованих дітей.

Відповідно до однієї точки зору, обдарована дитина — це "кволий очкарик", "книжковий хробак"; інша крайність — така дитина й у фізичному відношенні — здоровіша і гарніша; вважається, що обдаровані діти, як і талановиті дорослі, володіють високої енергетичністю, що виявляється в надзвичайній активності.

Далеко не усі вчителі і батьки здатні помітити ці риси. Багато психологічних проблем обдарованих дітей обумовлені відношенням батьків до самого факту обдарованості їхньої дитини, іншими словами - ця проблематика лежить у площині взаємин батьків і дітей.

Перелічимо ці проблеми і спробуємо запропонувати деякі варіанти конструктивного поведіння батьків, педагогів і психологів у їхніх

взаєминах. Мабуть, одна з головних можливих **психологічних проблем** обдарованих дітей полягає в тому, що в них бачать дітей нездатних, ледачих, навіть аномальних. Ранній і незвичайний розвиток дитини особливо часто не помічають батьки з низьким рівнем освіти чи невисоким загальним рівнем культури. У родинях, де дитина є єдиною або всі діти відрізняються особливими здібностями, також нерідко "упускають" обдаровану дитину, оскільки її ні з ким порівняти.

Інший варіант — батьки пручаються "прирахуванню" своїх дітей до обдарованих. Такий опір може бути явним чи прихованим, але в будь-якому випадку він визначається дуже розповсюдженими батьківськими стереотипами: "розумник знайшовся".

Вторинні, стосовно таким аттитюдам батьківські стереотипи виглядають приблизно так: "Моя дитина не нормальна, їй складно з однолітками. Я не хочу, щоб вона була нещасливою". Е. Еріксон відзначав ще в 60-і роки, що в родинях афро-американців матері прагнули обмежити інтелектуальний розвиток дітей (у всякому разі, не заохочували успіхи в цьому), тому що "вони все одно не можуть ніде пробитися". Тим самим вони намагалися захистити дітей від психотравмуючої ситуації. А от у спорті і музиці досягнення заохочувалися. Але коли батьки "закривають очі" на особливі здібності дітей, всеодно вони продовжують впливати на відносини дитини з навколишніми. Тоді дитині самотійно приходиться розбиратися в соціальних наслідках і складних ситуаціях. Вплив подібних соціальних установок і стереотипів батьків на становлення, а точніше, негативізацію Я-концепції дитини, важко переоцінити. Почуття провини, неприйняття себе, прагнення "бути як усі" можуть чи утрудняти, спотворювати природний розвиток особистості. Поводження перестає бути щирим, втрачається спонтанність і аутентичність.

Батьки можуть відчувати почуття провини через те, що, як їм здається, вони не повністю, або не так, як варто було б, виконують свої обов'язки стосовно обдарованої дитини. Найчастіше це пов'язане із соціально-

економічним статусом родини — розвиток дітей, їх освіта коштує грошей, і чималих. У цьому випадку і діти можуть відчувати чи провину, чи незручність, відчуваючи, що батьки змушені заради них напружуватися понад силу і можливість. Можливо, це одна з причин того, що діти намагаються не виявляти або приховати свої здібності.

Трапляється, що батьки можуть бачити обдарованість там, де її немає. Особливо у випадках, коли самі батьки талановиті в якій-небудь області. Вони очікують від дитини того ж і бачать бажане. Батьки, що не реалізували свої здібності і бажання, нерідко намагаються реалізуватися через дітей і не можуть не побачити в дітях відповідні здібності. Тягар батьківських очікувань — непосильний вантаж для дитини.

Відома фраза про те, що обдарована людина в усьому обдарована, — неточна. І найбільше невірна стосовно дітей. Непропорційність у розвитку — істотна проблема обдарованих дітей. Явні чи видатні здібності можуть виявлятися в якій-небудь сфері, наприклад, математиці. Але в той же час розвиток мовної сфери може знаходитися нижче середньої вікової норми. Обдарованість може виявлятися в позашкільній діяльності, а в школі така дитина "середня", а то і нижче середнього.

Наступна проблема здається варіантом попередньої, і все-таки вона самостійна. Розвиток інтелектуальної сфери може занадто явно випереджати моральний розвиток. К.Г.Юнг із точністю пише про те, що "розвиток обдарованості виявляється невідповідним мірі зрілості особистості в цілому, і найчастіше складається враження, начебто творча особистість виросла за рахунок гуманної... Обдарованість — зовсім не безумовна цінність, але вона нею стає лише в тому випадку, якщо інша частина особистості йде з нею в ногу настільки, що талант може бути застосований з користю".

Обдаровані діти виявляють надзвичайну наполегливість у прагненні досягти результату. Висока захопленість яким-небудь заняттям, яке вдається, може швидко привести до завищених особистих стандартів і внутрішньої незадоволеності: бути у всьому досконалим — неможливо. Оцінюючи власну

роботу у відповідності з дорослими мірками, дитина виявляється фрустрованою, відчуває тривогу і важкі, недитячі переживання. Хоча, з іншого боку, це може бути варіантом "мук творчості".

Всі ці переживання можуть бути усугублені, якщо чекання дорослих занадто великі. Можливо, що дитина буде сприймати себе як невдачу, тобто дуже ймовірне формування заниженої самооцінки при завищеному рівні домагань і об'єктивно гарних результатах діяльності.

Оцінне відношення до дитини, м'яко кажучи, не корисно всім дітям, але для обдарованих дітей таке відношення становить особливу небезпеку. "У мене нічого ніколи не виходить", "Я ні на що не здатний" — такі генералізації досить часто зустрічаються в об'єктивно цілком успішних дітей. Цінність будь-яких успіхів і досягнень витісняється, заперечується, тому що така дитина бачить себе як би вимогливим батьківським оком і чує батьківський голос: "От Таня, сусідка, вже і по-англійському розмовляє і танцює і... її вже по телевізорі показують, а ти що ж у нас, недотепа?". Займатися чимось просто заради процесу, із задоволення дитина, а потім і дорослий, орієнтований батьками на "кращий результат", не може і не хоче. І в підсумку: а) талант може бути "заритий у землю"; б) розвивається невротичне прагнення завжди бути першим; в) зайві батьківські амбіції можуть супроводжуватися високим рівнем агресивності і ворожості дітей.

На наш погляд, робота з батьками з боку психолога чи педагога повинна вестися по наступним напрямках:

- виявляти, усвідомлювати, "проговорювати" з батьками конкретні небажані моменти в поведженні дітей;
- підводити батьків до розуміння причин подібних поведінкових проявів (точніше, стимулювання пошуку причин в особливостях власного батьківського поведження);
- ініціювати роботу самих батьків і вихователів у напрямку усвідомлення власних цінностей, пріоритетів і того, що вони хотіли б передати дітям;

- роз'яснити батькам: орієнтуючи дітей на результат (тільки), порівнюючи їх з іншими і фіксуючи увагу на досягненнях (схвалюючи їх), вони усугубляють ситуацію;

- звертати увагу батьків на необхідність заохочувати досягнення в тих сферах особистісного розвитку, де діти не виявляють великих успіхів, і в такий спосіб стимулювати цей розвиток; оскільки деякі діти вважають, що вони в усьому повинні бути першими, необхідно поступово, але не нав'язливо, включати їх у заняття, де діти показували б не найкращі результати. Але при цьому батьки повинні стимулювати внутрішню мотивацію і довести, що ці заняття корисні, як, наприклад, танці або гімнастика для маленьких незграбних інтелектуалів. У всякому разі, є ймовірність, що вони навчаться терпимості до оточуючих і зрозуміють, що інколи невдача — це нормально, невдача — це можливість переоцінки, адаптації, придбання нового досвіду... І, крім того, включившись в заняття, в яких вони менш успішні, діти починають розуміти, що інші теж можуть бути талановиті, але в зовсім іншій сфері діяльності. Так відбувається розуміння розмаїтості світу і багатогранності людських можливостей;

- прагнути до того, щоб батьки і педагоги усвідомили, що особистість цілісна і цінна в цій цілісності, що усвідомлення дитиною своєї унікальності, а також унікальності будь-якої іншої людини допоможе їй "перемагати так, щоб інші теж вигравали". І, тим самим, позбутися від невротичних тенденцій.

Проблема суперництва між дітьми в родині, зокрема ревності і заздрість з боку менш обдарованих дітей. Їхнє роздратування і злість. Як бути? Очевидно, батькам варто відноситися до таланту однієї дитини як до надбання всієї родини, і, можливо, таке відношення буде передаватися іншим дітям (за умови, що батьки пишаються успіхами й інших членів родини, у чому б вони ні виявлялися);

- необхідно демонструвати (а для цього — по-справжньому відчувати) кожній дитині, що її люблять і цінують незалежністю від наявності здібностей, просто тому, що вона є;

- цінувати, відзначати, заохочувати в дітях терпіння, доброту, щедрість, надійність, відповідальність, почуття гумору і т.д.;

- роз'яснити, що кожна людина засвоює різні речі по-своєму і не завжди швидко, і що якщо хтось має щасливу здатність швидше розбиратися в чому-небудь чи робити щось краще, ніж інші, то йому потрібно мати особливе терпіння до інших. І, можливо, терпимістю до роздратування чи заздрості інших... Усе це складно зрозуміти дітям відразу ж, але якщо батьки і педагоги проводять таку роботу послідовно і поступово — результат, безсумнівно, буде.

Ряд проблем виникають через те, що батьківська турбота часто виявляється в надмірному заохоченні уваги дитини до якої-небудь однієї області на шкоду іншим. Наприклад, батьки демонструють навколишнім уміння свого трирічного сина читати, і всі захоплені, в той же час вміння дитини самостійно вдягатися, збирати за собою іграшки, допомагати співчувати не викликає таких захоплених похвал. Дитина швидко починає розуміти, що в ньому (і взагалі в житті) особливо цінується батьками. І може розвиватися однобоко, засвоївши, що процвітати, стати кращим, першим — це єдиний спосіб заслужити максимум позитивної батьківської уваги. Гіпертрофована увага до якої-небудь унікальної здібності дитини, безсумнівно, впливає на її самосприйняття, на формування Я-концепції, образ ідеального-Я.

Дитина, що демонструє незвичайні інтелектуальні здібності, виглядає в очах вчителів успішною і в інших сферах життя. Так виявляється "ефект ореолу". Спостерігаючи за дитиною в іншій обстановці, часто зауважують, що потреба таких дітей в емоційному комфорті, визнанні, прийнятті і підтримці надзвичайно велика і часто не задовольняється. Завдяки своїм здібностям або, у цьому контексті, через свої здібності обдаровані діти випереджають інших і в тонкості сприйняття подій, ситуацій. Усвідомлення своєї незвичайності, унікальності (а такі діти рано вміють вловити зворотний зв'язок у взаєминах з навколишніми) породжує ранню і глибоку рефлексію.

Це, поряд з умінням тонко почувати і розуміти, стимулює підвищену чутливість, а отже, вразливість, ранимість.

Властивий дітям природний віковий егоцентризм (як нездатність сприймати іншу людину) в обдарованих дітей приводить до ще більш негативних наслідків у системі міжособистісних відносин. Іншими словами, дитина впевнена, що її сприйняття явищ і подій ідентичне сприйняттю цих явищ і подій іншими людьми. Егоцентризм може приводити до того, що дитина все відносить на свій рахунок, навіть якщо навколишні і не мали наміру її скривдити. Тому і реакція може бути зовні неадекватною, різкою. З іншого боку, егоцентризм не дозволяє дитині відчувати біль іншого. Тому обдарована дитина може скривдити однолітка, перевершуючи його в чомусь. Розвинений інтелект дає можливість вразити однолітка чи навіть дорослого точним зауваженням, гостротою, злим жартом.

Як працювати з егоцентризмом дітей?

Можна рекомендувати проведення рольових ігор, у яких при зміні ролей діти можуть відчувати на власному досвіді, як це не встигнути зміркувати, бути в чомусь неспритним, недотепним. Досвід невдачі треба мати, щоб навчитися співпереживати іншій людині.

Батькам не слід робити акцент тільки на мовну комунікацію, але використовувати й інші канали сприйняття, по яких вловлюються найтонші реакції.

Могутня пізнавальна активність, побуджувана всепоглинаючою допитливістю обдарованих дітей, змушує їх весь час шукати інтелектуальну стимуляцію, новизну. Тут можуть бути такі наслідки: зниження мотивації щодо шкільних форм пізнання. Простіше кажучи, їм нецікаво і нудно вчитися, особливо на деяких уроках, особливо — у вчителів, що заохочують репродуктивність, а не креативність (творчість).

Пізнавальна активність швидко приймає позашкільну спрямованість. Діти не "включаються" в урок і цим дратують учителя. Запит до психолога з боку вчителя в цьому випадку виглядає в такий спосіб: "Так начебто здатна

дитина, але як би не від світу цього... Літає...".

- інтелектуальний апетит стимулює розмаїтість інтересів. Діти починають прийматися за кілька справ відразу і беруться за занадто складні задачі. Найчастіше їхній ентузіазм "гаситься" дорослими прагматиками. Але і прагматизму, розміщенню пріоритетів таких дітей варто вчити.

Що робити батькам і педагогам? По-перше, давати інтелектуальне навантаження, що відповідає здібностям. По-друге, пропонувати творчі завдання. По-третє, вчити розставляти пріоритети, по можливості усвідомлювати і підпорядковувати мотиви, ставити мету. А іноді і звужувати цілі до робочого виконавчого обсягу. Згадана вище яскраво виражена здатність обдарованих дітей прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки і робити власні висновки, а також здатність до інтуїтивного осяяння дозволяє таким дітям випереджати інших, викликаючи в них, а іноді й у викладачів роздратування.

3.4. Підготовка вчителів до роботи з обдарованими дітьми

Підготовка педагогічного персоналу – невід'ємна частина будь-якої хорошої програми.

Деякі принципи програми практичного (за місцем роботи) і постійного підвищення кваліфікації розроблені Карне (1980):

1. *Індивідуалізованість програм.* Програма повинна враховувати такі фактори, як досвід, спеціальну підготовку, світогляд і інтереси учнів, тобто бути гнучкою і відповідати індивідуальним і груповим потребам.

2. *Участь в складанні програм.* Керівники шкіл, які пробують без участі вчителів визначити, що має входити в програму практичного навчання, поступають невірно.

3. *Особиста відповідальність за розробку і координацію програми.* Плани програми повинні чітко розроблятися і виконуватися, включаючи, як довготривалі, так і проміжні, цілі. Координатор програми зобов'язаний слідкувати за її виконанням.

4. *Підвищення кваліфікації спеціалістів за місцем роботи.*

Підготовка спеціалістів займає в програмі значне місце. Деякі програми передбачають 1 день в місяць на підвищення кваліфікації. В школах державного навчання виділяються окремі дні для підвищення кваліфікації колег.

5. *Додаткові витрати на підвищення кваліфікації* (купівля нової літератури; поїздки для обміну досвідом, оплата спеціалістам).

6. *Різноманітність методів в програмі.* Хороша програма повинна включати не лише запрошення лекторів, але і приділяти спеціальну увагу використанню різноманітних методів і прийомів, щоб програми підготовки були цікавими і творчими. В деяких таких програмах використовуються індивідуальні плани співпрацівників.

7. *Оцінка індивідуальної і групової підготовки.* Методист повинен допомогти кожному співпрацівнику уявити, наскільки хороші їх плани індивідуальної підготовки. Оцінка загального плану важлива в неменшій мірі. Якщо колеги особливо зацікавлені в розвитку творчого і продуктивного мислення у своїх учнів, тоді план оцінки може включати результати тестування дітей до і після навчання, що допоможе виявити, чи відображаються нові знання на поведінці дітей.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Назвіть принципи розробки програм для обдарованих дітей.
2. В яких напрямках педагогу слід проводити роботу з батьками?
3. В чому заключається суть проблем для обдарованих дітей, представлених Л.Холлінгуорт?
4. В яких напрямках може проводитися психорозвиваюча робота з обдарованими дітьми?
5. Які проблеми обдарованих дітей слід враховувати при складанні програм для них?

6. Кого з психологів, що внесли вклад у вивчення проблеми дитячої обдарованості, ви знаєте?

Розділ 4. Пошук і виявлення обдарованих дітей.

4.1. Визначення обдарованості

В даний час не існує чітких визначень обдарованості:

Розробка методів визначення здібностей і обдарованості була почата в рамках психометрії, спрямованої на оцінку індивідуальних відмінностей і особистісних особливостей.

Метою психометрії була розробка надійних інструментів для вимірювання рівня розвитку тих чи інших індивідуальних властивостей або здібностей.

Обдарованість – 1) якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішне виконання діяльності. Сумісна дія здібностей, що представляють певну структуру, дозволяє компенсувати недостатність окремих здібностей за рахунок переважаючого розвитку інших;

2) *загальні здібності*, або загальні моменти здібностей, що обумовлюють широту можливостей людини, рівень і своєрідність її діяльності;

3) розумовий потенціал, або *інтелект*, цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей і здібностей до навчання;

4) сукупність *здатків*, природних даних, характеристика рівня вираженості і своєрідності природних передумов здібностей;

5) *талановитість*, наявність внутрішніх умов для видатних досягнень в діяльності.

6) *сукупність здібностей*, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах.

М.С.Лейтес та В.А.Крутецький виявили систему психологічних ознак обдарованості дитини, які об'єднуються у три блоки: 1) уважність, зібраність, готовність до напруженої роботи; 2) потреба в праці та працьовитість; 3) швидкість мислительних процесів, висока продуктивність розумової діяльності на основі високого рівня володіння операціями мислення.

Високий рівень здібностей дитини до певної діяльності, який виявляється в оригінальності та новизні підходу, супроводжується досягненнями найбільш високих результатів у цій сфері, називають **талантом**. Талант відрізняється від обдарованості наявністю вагомих, яскраво індивідуальних результатів діяльності. Обдарованість розуміється лише як можливість досягнень. Талант – це створення нового в межах вже існуючих шляхів і напрямів людського досвіду: науки, техніки, мистецтва.

Геніальність – найвищий рівень здібностей, відкриття нових напрямків, шляхів у галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва. Т.Рібо запропонував вирізняти типи геніїв: 1) з однаково сильними розумом і волею (Македонський, Наполеон); 2) генії розуму, покорителі матерії (Пастер, Гельмгольц, Рентген); 3) генії думки (філософи, мислителі); 4) поети, артисти (не впливають на явища дійсності).

Благополучність терміну “обдарованість” вказує на багатоаспектність проблеми цілісного підходу до сфери здібностей.

Обдаровані діти – діти, що виявляють загальну або спеціальну обдарованість (до музики, малювання, техніки і т. д.). Обдарованість прийнято діагностувати за темпом *розумового розвитку* – степені випередження дитиною при інших рівних умовах ровесників (на цьому засновані тести розумової обдарованості і коефіцієнт інтелектуальності). Значення такого показника не слід перебільшувати, оскільки першочергове значення має творча сторона розуму. Раніше інших можна виявити *художню обдарованість* дітей (в області музики, потім в малюванні.) В області *науки* швидше всього проявляється обдарованість до математики. Частіші випадки розходження між загальним розумовим рівнем дитини і вираженістю більш

спеціальних здібностей. Деяких дітей з незвичайно раннім розумовим розвитком або з особливо чіткими, надзвичайними досягненнями в якій-небудь діяльності, називають **вундеркіндами**. Але навіть найвидатніші прояви дитини не є достатньою підставою майбутнього таланту.

Вроджені **задатки** – тільки одна з умов складного процесу становлення індивідуально - психологічних особливостей, у великій мірі залежить від оточуючого середовища, від характеру діяльності.

Ознаки незвичайних здібностей у дитини невід’ємні від віку. Вони здебільшого обумовлені темпом дозрівання і віковим змінам. Оцінка обдарованості не може ґрунтуватися тільки на тестуванні - степінь і своєрідність її виявлення у ході навчання і виховання, при виконанні дітьми тої чи іншої змістовної діяльності.

Розвитку здібностей сприяють різні школи (математичні, музикальні), факультативні заняття, гуртки, студії, олімпіади, конкурси і т. д.

4.2. Методи оцінки обдарованої дитини

Як оцінити здібності дитини? В зв’язку з теоретичним і практичним розширенням поняття “обдарована дитинна” і проблемою розпізнавання обдарованих і талановитих дітей в різних групах населення виникає необхідність вдосконалення традиційно використовуваних методик вияву юних дарувань.

Традиційне застосування тестів на інтелектуальні і творчі здібності дітей, а також тестів на оцінку їх успішності *може і повинно бути доповнене* використанням *оціночних шкал*, які заповнювали б:

- вчителі;
- відомості від батьків;
- дані спостережень і
- дані критеріально-орієнтованого тестування.

При проведенні практичних досліджень необхідно враховувати, що *виявлення обдарованих і талановитих дітей достатньо довготривалий процес,*

що пов'язаний з динамікою їх розвитку, і його ефективне втілення неможливе засобом якої-небудь одноразової процедури дослідження.

Стандартизовані методи виміру інтелекту

- складають найбільш широко застосовані способи вияву обдарованих дітей;
- можуть бути спрямовані на визначення як невербальних, так і вербальних здібностей.
- найбільшою перевагою користуються методи, які дозволяють визначити рівень когнітивного і мовного розвитку дитини.

Векслеровська шкала інтелекту для дошкільників і молодших школярів (WPPSI) (Vechsler, 1967)

Тест “WPPSI” є індивідуальним і застосовується для вимірювання загальних розумових здібностей.

Шкала Векслера складається з 2 частин:

- вербальної шкали (6 субтестів)
- і шкали дії (5 субтестів)

вербальна шкала: завдання за загальну понятливість;
розуміння;
арифметичні задачі;
знаходження схожості;
словниковий запас.

Невербальна шкала: на конструювання із кубиків,
лабіринти;
завершення картинок;
лишня карта;
кодування.

Малюнковий тест на інтелект

- для виміру загального розумових здібностей дітей від 3 до 8 р. в тому числі, які мають сенсорні або фізичні недоліки;
- складаються з завдань таких видів:

- на визначення об'єму словникового запасу;
- розуміння, встановлення схожості;
- знання величин і чисел;
- пам'ять.

- в якості відповіді дитина має лише вказати на один з варіантів відповіді;

- отримані попередні результати перетворюються в показник розумового віку, який в свою чергу перетворюється в показник відхилення;

- показником загального розумового розвитку служить індекс загального пізнання.

Стандартні тести досягнення для дошкільників

Для виявлення дітей, що мають виключні здібності в таких основних навчальних дисциплінах як читання, математика і природознавство.

Національний тест готовності до школи "MRT"

- визначення готовності дітей дошкільного віку до вступу в школу.

Включає 7 субтестів:

- на слухову пам'ять;
- визначення звуко-буквенної схожості;
- встановлення зорової відповідності;
- розуміння шкільної інструкції і вміння слухати;
- володіння кількісними поняттями;
- копіювання і впізнавання букв.

Стандартизовані тести на перцентивно - руховий розвиток.

Для виявлення дітей дошкільного віку з виключно добре розвинутими руховими здібностями.

- використовуються рухові завдання, а також завдання типу "листок-олівець"

Тест на зорово-рухову координацію

Цей тест є класичним тестом типу "папір-олівець".

Згідно умовам тесту, дітям пропонується відтворити 24 геометричні малюнки по зростаючій складності.

Шкала інтелекту Векслера для дошкільників і молодших школярів

На рухову координацію і розв'язання невербальних завдань.

Стандартизовані тести оцінки соціального розвитку

Оцінка соціальної компетентності і зрілості дошкільного віку домагає визначити рівень особистісного розвитку і навичок спілкування з іншими людьми.

Соціальна компетентність, або вміння налагоджувати контакти з оточуючими, є важливою умовою ефективної адаптації дитини до нових для неї шкільних умов.

Високий рівень соціальної компетенції допомагає дитині зайняти лідируючу позицію в своєму оточенні.

Вайнлендська шкала соціальної зрілості

Шкала використовується для оцінки рівня соціального і особистого розвитку дитини.

Оцінка за наступними параметрами:

- самообслуговування (їжа, туалет, гігієна, вдягання і роздягання, загальне самообслуговування);
- саморегуляція;
- робота по дому;
- розвиток мови і спілкування;
- соціалізація.

Шкала заповнюється дорослим, який добре знає дитину (батьками або вихователями). Результат тесту – оцінка рівня соціальної зрілості або коефіцієнт соціальної зрілості.

Вимір творчих здібностей

Тести Торренса на художнє творче мислення, форми А і Б.

Є невербальне і охоплює такі параметри мислення як плавність, точність, уява, оригінальність.

- для оцінки здібності дітей у віці 5р. і більше;
- виконання завдань:
- конструювання картин (дається листок з зображенням яскраво розфарбованої фігури неправильної форми, яку дитина має використовувати як відправний пункт для побудови власного мимовільного зображення);
- завершення початої картинки;
- використання паралельних ліній або кругів для складання зображень.

Тести Торренса на вербальне творче мислення, форми А і Б

- оцінка вербальної творчості здібностей дітей (починаючи з 5 р.) і дорослих:
- вміння задавати інформативні запитання;
- встановлювати можливі причини і наслідки стосовно до ситуацій;
- пропонувати оригінальні способи застосування звичайних предметів;
- задавати нестандартні запитання з приводу добре знайомого предмету.

Шкали оцінок і контрольні записи спостережень

Є додатковими важливими інструментами вияву обдарованих і талановитих дітей.

Практика показує, що якщо вчителі (вихователі) мають достатній досвід в застосуванні спеціально оціночних шкал, їх думку можна вважати достатньо надійним джерелом інформації в процесі раннього розпізнавання таланту дітей.

Спостереження за дитиною може проходити в звичайному для неї оточенні, де немає вливу обмежень, що накладаються проведенням стандартизованого тесту.

Важливий фактор – спеціальна підготовка спостерігачів.

Шкала оцінки характеристик учнів

В 1971р. Рензулі і Хартман розробили 10 спеціальних бланків, які заповнюються вчителями або батьками.

Ці бланки є надійним інструментом як для попереднього відсіювання кандидатів, так і для власне оцінки обдарованості.

В цілому досвід даних спостереження підказав необхідність *обмеження* ролі батьків в процесі вияву обдарованості дітей в силу частих випадків прояву їх пристрасті.

Однак результати дослідження, проведеного в 1974р. Сіхою, Харрісом і Хоффманом, дали підставу вважати, що схильність батьків переоцінювати здібності своїх дітей не є основним фактором, що знижує точність відповідей при заповненні опитувальних листків.

Багато спеціалістів вважають, що роль батьківських оцінок в процесі вияву обдарованих дітей дошкільного віку в майбутньому буде зростати.

Бланк оцінки талановитості в проекті “RAPINT”

В 1978р. Карне і її колеги розробили систему оціночних шкал, спеціально призначених для вихователів дітей, що мають сенсорні або фізичні недоліки.

Критеріально - орієнтовані тести

До них входить оцінка здібностей дитини шляхом їх порівняння з результатами спеціальної виборки ровесників, так як основною їх метою є визначення рівня їх оволодіння певними поняттями і навичками.

В більшості результати критеріально-орієнтованого тестування виражаються не в складових оцінках або коефіцієнтах а в вказуванні на рівень вікового розвитку за такими основними показниками як:

- когнітивні і мовні навички;
- навички самообслуговування;
- соціальна компетентність;
- рухові навички.

Наголос робиться на тому, *що* дитина знає і *що* вміє робити.

Запис життєвих спостережень

Значення:

- знімають жорстку обмеженість рамок тестування, надаючи цінну інформацію відносно поведінки дитини вдома, в школі і в більш широкому соціумі.

- Допомагають виявити ті чи інші здібності, що рідко зустрічаються, які можуть бути упущені в процесі дослідження дитини.

- Якщо спостереження за дитиною ведеться на протязі певного періоду часу систематично, його результати складуть "хронологію" розвитку дитини, яку неможливо отримати ні при якому наборі тестів.

- Слід мати на увазі, що сприймання дитини дорослими, з якими вона знаходиться в тісному контакті, може бути викривлене емоційними факторами, незнанням вікових норм розвитку, невірною інформацією, отриманою від друзів або навіть спеціалістів. Дослідник повинен співставити з результатами тестування, продуктами творчої діяльності, а також з власними спостереженнями. При серйозних розходженнях потрібне повторне дослідження або відвідування малої дитини вдома з метою організації спостереження за нею в сімейних умовах, в дошкільному закладі або іншому місці, з метою отримання достатньої інформації.

Аналіз окремих випадків

- До уваги беруться біографічні дані і конкретні свідчення, що характеризують життєдіяльність дитини.

Роль соціального оточення

- сімейні лікарні або педіатри – можливість спостерігати за дитиною.
- Бібліотекарі, працівники дитячих закладів – про манеру поведінки серед сусідів, в сім'ї, серед людей.

4.3. Організація творчої навчальної діяльності учнів

Вивчення утруднень вчителів щодо організації творчої навчальної діяльності учнів показало, що 87% (310 осіб) з них пов'язано з відбором

творчих ігор і завдань для посилення розвитку психічних процесів, які сприяють успішній творчій діяльності. Аналізуючи методи дослідження інтелекту (Векслера, Амтхауера, Равена, Мейлі тощо) і методи дослідження особистості (Айзенк, Кеттелл, Бекман-Рихдер), проєктивні методи, можна зробити висновки, що завдання для психологічної діагностики інтелекту й особистості можуть використовуватися в процесі викладання навчальних предметів для розвитку саме тих якостей, які з їх допомогою діагностуються, за умови наповнення цих завдань змістом навчального матеріалу конкретного предмета. Такі завдання вчителі можуть використовувати систематично і цілеспрямовано.

Для підтвердження нашого висновку зазначимо, що С.Л. Рубінштейн визначав тест як випробування, що має за мету градування, визначення рангового місця особистості у групі чи колективі. Він вважав, що тест завжди спрямований на особистість і повинен бути засобом діагнозу і прогнозу. С.Г. Геллерштейн зауважував, що тест — це випробувальний експеримент, який має характер певного завдання, стимулює певну форму активності і виконання якого піддається якійсь і кількісній оцінці і служить симптомом досконалості (розвиненості) певних функцій. Нині існує кілька класифікацій тестів. Ми вважаємо, що найпридатнішою для трансформації на педагогічний процес є класифікація В.М.Блейхера і Л.Ф. Бурлачука, в якій тести класифікуються за ознакою: «Що досліджується тестом?». Ці автори виділяють тести: інтелекту; інтересу; знань і умінь: спеціальних здібностей; характерологічні (особистісні): для дослідження окремих психічних функцій (пам'яті, уваги, мислення тощо). Усі ці тести можуть використовуватися не тільки для діагностичних досліджень, а й для розвитку певних якостей особистості у процесі навчання.

Слушно навести думку, яка висловлюється в дослідженнях Г.Нойнера, В.Калвейта, Х.Клейна, що діагностика не повинна обмежуватися тільки аналізом результату діяльності, а має розглядати операції мислення, стратегію пізнання, які приводять до цих результатів. Таку діагностику автори

називають діагностикою, зорієнтованою на діяльність, і зауважують, що вона допомагає вчителю коригувати дії учнів, давати прогнози щодо можливостей їхнього творчого мислення і творчих дій. Крім того, використовуючи у навчально-виховному процесі завдання психологічної діагностики, слід враховувати, на наш погляд, думку В.М.Блейхера і Л.Ф.Бурлачука, що зарубіжні тести потребують критичного осмислення, установлення меж обґрунтованого застосування їх, пошуку адекватної інтерпретації одержаних результатів. Але саме для розвитку творчих якостей особистості завдання психологічної діагностики, які наповнюються змістом навчального матеріалу, можуть, на наш погляд, застосовуватися вчителем-предметником без обмежень.

Розроблена система застосування завдань психологічної діагностики для розвитку творчих можливостей учнів.

Для діагностики пам'яті (довгочасна, асоціативна), потягу до пошуку нової інформації використовується субтест загальної обізнаності (29 питань загального характеру, наприклад: «Що таке гносеологія?»); для розвитку пропонується гра: «Що ти знаєш?» (добираються питання згідно з темою, яка вивчається на уроці, або згідно з виховною метою формування тих чи інших характерологічних особливостей учнів).

Для діагностики емоційної активності, здатності до висунування гіпотез, оригінальних ідей застосовується субтест загальної зрозумілості (14 питань на розуміння значення словесних виразів, суджень типу «здоровий глузд», ступінь розуміння моральних норм. Наприклад, що означає вираз: «Що посієш, те пожнеш?»). Для розвитку пропонується гра «Знавці», моделювання проблемних ситуацій на основі подібних запитань (заохочення учнів до складання проблемних запитань і організація гри «Знавці» між двома командами: 1-ша команда задає питання, 2-га команда відповідає, і навпаки).

Для діагностики концентрації мислення (увага, подолання інерції мислення, самостійність) пропонується субтест арифметичний (усне розв'язування математичних задач, інших проблем); для розвитку

пропонується гра «Веселі математики» (організується між групами учнів класу; учні, які відповіли на три запитання, одержують індивідуальне завдання і вибувають із групи: це робиться для того, щоб активізувати інших учнів під час подальшого ігрового розв'язування задач уже на зниженому рівні).

Для діагностики цілісності мислення використовується субтест встановлення схожості (наприклад, запитання: «Що є спільним між небом і землею?»; рівні відповідей: конкретний; функціональний; концептуальний); для розвитку пропонується гра «Дослідник» (завдання розробляються згідно з навчальною і розвиваючою метою уроку чи поза-урочного заходу).

Для діагностики оперативної пам'яті та уваги застосовується субтест повторення цифрових рядів (повторення цифр у прямому порядку до повного запам'ятовування); для розвитку пропонується гра «Сніжний клубок», яка ефективно застосовується у позаурочній роботі (необхідно запам'ятати імена, адреси, якості тощо); безпосереднє застосування завдань субтесту в грі «Згадай, де це знаходиться?» (де ти був, де ти бачив, де ти чув тощо).

Для діагностики мовлення, умінь описувати явища, процеси пропонується субтест словарний (1-ша група слів — поширені, 2-га група слів — середньої складності); для розвитку пропонується «Словникова гра» (учні поділяються на декілька груп з урахуванням їхнього бажання: завдання для груп подаються у кілька етапів і розрізняються за рівнем складності слів).

Для діагностики швидкості запам'ятовування, концентрації мислення використовується субтест шифровки цифр (зашифровуються цифри даним шифром у встановлений час); для розвитку пропонується гра «Розвідник» (учні класу поділяються на три групи, у кожній з яких — три підгрупи: спочатку всі підгрупи розв'язують задачу, далі кожна підгрупа шифрує відповідь, кожна розшифровує шифр іншої; після роботи у кожній групі вибирається найкращий шифр і розглядається в інших групах; кожна група працює певний час; аналогічні завдання можна застосовувати для організації творчої навчальної діяльності учнів на уроках мови).

Для діагностики зорової пам'яті, уваги, спостережливості, здатності до виділення головного і суттєвого застосовується субтест пошуку деталей, яких не вистачає (дається конкретний час на пошук (наприклад 20)); для розвитку пропонується гра «Пошук» (задачі добираються згідно з навчальною і розвиваючою метою уроку або позаурочного заходу; перед проведенням гри проводиться інструктаж).

Для діагностики здібності до синтезу з окремих частин (сенсорно-моторна координація; легкість маніпулювання матеріалом) використовується субтест кубиків (10 зразків скласти за допомогою кубиків Коса); для розвитку пропонується гра «Інженер» (учні беруть на себе роль інженера, виконують завдання на розвиток технічної, художньої творчості).

Для діагностики інтелектуально-логічних здібностей застосовується субтест послідовних малюнків (упорядковуються вісім серій малюнків, які пов'язані одним сюжетом); для розвитку пропонується гра «Режисер» (разом з учнями складається план повторення вивченого матеріалу).

Для діагностики аналітико-синтетичних здібностей використовується субтест складання фігур з деталей; для розвитку пропонується гра «Конструктор» (метод субтесту застосовується при вивченні правил, означень тощо).

Для діагностики індуктивного мислення, аналітико-синтетичних здібностей пропонується субтест логічного відбору, закінчення речень (конкретне число завдань за конкретний час, приміром 20 завдань за 6 хвилин (У дерева є завжди: а) плоди, б) листя, в) квіти, г) тінь, д) коріння); для розвитку пропонується гра «Детектив» (учні беруть на себе роль дослідника-детектива і доповнюють речення як необхідною, так і достатньою інформацією для висновків; цей метод можна широко застосовувати на уроках з різних предметів і у позаурочній діяльності).

Для діагностики здібності до абстрагування, виділення основного використовується субтест визначення загальних рис (наприклад, 5 слів — визначити зайве, конкретна кількість завдань за конкретний час, наприклад,

20 завдань за 6 хвилин); для розвитку пропонується гра «Колесо» (учні стають у коло, один бере картку із завданням на визначення зайвого і обертається навколо себе з витягнутою рукою і заплющеними очима; на кому рука зупиняється, той і виконує завдання; хто виконав правильно — стає у коло).

Для діагностики здатності до встановлення причинно-наслідкових зв'язків застосовується субтест визначення схожості, аналогій (наприклад, шукати — знаходити): встановлення зв'язку між словами, конструювання відповідей із запропонованих слів (конкретне число завдань за конкретний час, наприклад, 11 завдань за 7 хвилин); для розвитку пропонується гра «Винахідник» (учні класу поділяються на групи з урахуванням їхнього бажання, одні групи добирають із запропонованих вчителем завдання на конструювання відповідей, визначення схожості, аналогій, інші — виконують, далі міняються ролями).

Для діагностики здатності до виділення головного, суттєвого пропонується субтест визначення схожості (класифікація 16 пар понять, опис загального; оцінка за рівнем узагальнення); для розвитку проводиться гра «Синтезатор» (учні класу поділяються на групи; виконують завдання (письмово, ланцюжком) на класифікацію понять, узагальнення; групи змагаються між собою).

Для діагностики дивергентності мислення застосовується субтест із задачами на рахування (конкретна кількість задач-головоломок за конкретний час, наприклад, 20 математичних задач за 10 хвилин); для розвитку пропонується гра «Бізнесмен» (учні класу поділяються на три групи, в кожній групі дві підгрупи, одна — створює задачі, подібні до даних вчителем, інша — розв'язує їх, знаходить розбіжності, і навпаки).

Для діагностики інтелектуально-логічних здібностей, інтуїції використовується субтест з рядами чисел (продовжити числовий ряд, наприклад, 7, 13, 18, 14, 19, 20...; дається конкретне число завдань за конкретний час, наприклад, 20 задач за 10 хвилин); для розвитку пропонуються ігри на продовження числових рядів, які добираються з урахуванням змісту

навчального матеріалу конкретного предмета (виражають певні закономірності).

Для діагностики цілісності сприйняття, уміння відновити загальний образ репродуктивного компонента уявлення застосовується субтест зі створення фігур (складаються розділені фігури за зразком); для розвитку пропонується гра «Археолог» (учні виконують роль археолога-дослідника, складають матеріали археологічних розкопок, встановлюють причетність їх до різних історичних часів; складання фігур без зразка).

Для діагностики дивергентності мислення виконуються задачі з кубами (знайти відповідний куб); для розвитку пропонується гра «Космонавт-дослідник» (учні класу поділяються на дві групи; куб, який має космонавт, — це ніби гіпотеза вчених; необхідно перевірити гіпотезу, тобто знайти відповідний куб; «космонавт» може просити допомога в іншій групі).

Для діагностики пам'яті, уваги пропонується субтест із задачами на здатність концентрувати увагу і зберігати у пам'яті засвоєне (наприклад, запам'ятати 25 слів, знайти їх серед записаних, при цьому слова подаються у таблиці за категоріями; слово повинне займати в ряду те ж саме місце, що й у таблиці); для розвитку пропонується гра: «Лабораторія» (учні класу поділяються на групи, а кожна група — на підгрупи; одна підгрупа створює таблицю, подібну до зразка, з необхідних слів, інша виконує завдання тесту; можна застосовувати на уроках з різних предметів, використовуючи числа поняття, означення тощо).

Для діагностики умінь диференціювати основні елементи структури і розкривати зв'язки між ними використовується метод доповнення зображення, частини якого не вистачає (використовуються матриці); для розвитку проводиться гра «Художник-архітектор» (після виконання тестової задачі учням пропонують уявити, де одержаний матеріал вони можуть використати як архітектори).

Для діагностики аналітико-синтетичних здібностей застосовується метод знаходження аналогій між парами фігур, їх диференціація; для

розвитку пропонується гра «Творець» (після виконання завдання учні створюють власну фігуру і називають її).

Для діагностики пошуково-перетворювального стилю мислення використовують метод перестановки фігур у матриці в горизонтальному і вертикальному напрямках; для розвитку пропонується гра «Космічний будівник» (виконуються завдання тесту, при цьому учень бере на себе роль космічного будівника).

Для діагностики аналітико-синтетичних здібностей пропонується метод розкладання фігур на складові частини; для розвитку проводиться гра «Розбите дзеркало» (після виконання тестового завдання учні складають нові фігури; ніби з розбитого дзеркала, роблять архітектурні прикраси).

Для діагностики умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки застосовується субтест визначення послідовності розвитку подій за серією малюнків (перший малюнок точний, далі пропонуються інші залежно від розвитку сюжету); для розвитку пропонується гра «Зав'язка» (учні «письменники» створюють сюжет за першим малюнком, який відіграє роль «зав'язки» наступних подій).

Для діагностики цілісності мислення, розвитку мовлення використовується субтест складання речення з трьох слів (2 хвилини; три види оцінок); для розвитку пропонується гра «Журналіст» (за даною інформацією складається спочатку речення, а потім невеличкий нарис тощо).

Для діагностики аналітико-синтетичних здібностей застосовується субтест заповнення прогалін у малюнках; для розвитку пропонується гра «Реставратор» (заповнюються прогалини у малюнках, реченнях, оповіданнях у письмовій чи усній формі).

Для діагностики уявлення, фантазії використовується субтест складання фігур з частин (якогома більше й оригінальніше); для розвитку пропонується гра «Кмітливий майстер» (з «розбитих» фігур складаються нові, чим більше — тим краще).

Для діагностики сформованості адекватної Я - концепції традиційно

використовується метод закритих запитань (які спрямовані на самоаналіз і виявлення темпераменту); для розвитку пропонується гра «Чотири стихії» (учні класу поділяються на групи з урахуванням їхнього бажання, робляться висновки про те, які темпераменти найбільш сумісні, групи міняються залежно від визначення стихій, виробляються правила найоптимальнішої взаємодії з однокласниками).

Для діагностики сформованості адекватної Я концепції пропонуються методи виявлення екстравертів та інтровертів; для розвитку виконується гра «Експериментатор» (учень сам опрацьовує результати тестування, після чого проводиться індивідуальна бесіда з вчителем (вихователем, шкільним психологом).

Для діагностики сформованості адекватної Я - концепції, здатності до висування гіпотез, оригінальних ідей застосовують методи вивчення ставлення до самого себе; для розвитку пропонуються ігри: «Творці сприятливих відносин», «Хто я?» чи «Шлях до себе» (передбачає опис своїх сильних сторін і своїх ускладнень, розробку програми дій із самовдосконалення, бесіди із старшим другом (вчителем, батьками, старшою сестрою чи братом, іншою дорослою людиною тощо); організуються дискусії типу «Як вийти з кризи» , «Якщо в мене поганий настрій», «Якщо я неправий» тощо.

Для діагностики сформованості адекватної Я концепції, умінь робити висновки використовуються запитання для визначення акцентуації характеру; для розвитку пропонуються індивідуальні бесіди: «Мій характер: що змінити, що посилити?», «Наші стосунки».

Для діагностики умінь долати конфліктні ситуації, навичок міжособистісного спілкування застосовується метод аналізу соціальних відносин; для розвитку пропонуються рольові ігри на розвиток умінь долати конфліктні ситуації («Якщо мені сказали грубо» (однокласник, на вулиці, у транспорті тощо), «Якщо батьки сердяться на мене (справедливо, несправедливо)», «Якщо я не хочу робити те, що роблять інші» (пити, курити

тощо); гра «Спілкування» (учні поділяються на дві групи і сідають одна проти одної. Одні задають питання тим, хто сидить навпроти, інші — відповідають. Учні, які задавали запитання, запам'ятовують відповідь, а ті, хто давав відповідь, запам'ятовують запитання. Учні переміщуються на одного, і тепер ті, хто задавав запитання, дають відповідь, яку запам'ятали, а учні, які відповідали, тепер задають запитання, які запам'ятали, і так далі).

Для діагностики фантазії, уявлення, здатності до висування гіпотез, оригінальних ідей використовуються таблиці з «плямами»: «Що це може бути?», «На що це схоже?»; для розвитку пропонується гра «Слідопит» (по «слідах» вчитель добирає «сліди» згідно із змістом навчального матеріалу, наприклад, контури країн, материків, сліди птахів, звірів тощо, учні розповідають свої версії).

Для діагностики умінь переносити набуті знання і досвід у нові ситуації застосовується метод складання розповіді по картині за допомогою запитань: "Головна тема?", "Головний герой?", "Потреби героя?" та ін.; для розвитку виконується гра «Письменник» (учням пропонується вивчений матеріал уроку подати у вигляді розповіді, при цьому вони можуть користуватися карткою з опорними запитаннями).

Для діагностики умінь долати конфліктні ситуації використовується метод дослідження реакції на фрустрацію (пропонуються 24 картинки, на яких зображені конфліктні ситуації); для розвитку проводиться гра «Сам собі психолог» (обговорення зображених ситуацій, моделювання подібних до них і наближених до конкретного класного колективу).

Для діагностики уявлення, фантазії, умінь довести розпочату справу до кінця використовується метод незакінчених речень; для розвитку пропонується гра «Давній рукопис» (учні ніби знаходять давній рукопис, розшифровують його, вставляючи пропущені слова, букви тощо).

Підготовка вчителя до застосування творчих ігор у навчально-виховному процесі включає такі етапи: добір ігор, які за формою проведення і змістом найбільше відповідають конкретному предмету; розподіл ігор за

окремими темами вивчення навчального матеріалу; розробка змісту ігор; виготовлення (за необхідності) дидактичного матеріалу для проведення гри; розробка сценарію і визначення часу, необхідного для проведення гри; апробація ігор у навчально-виховному процесі; аналіз наслідків та коригування ігор.

4.4. Етапи пошуку обдарованих дітей

Проблема дитячої обдарованості є однією з проблем сучасної науки . Існує понад 100 визначень поняття “обдарованості”. Н.С. Лейтес сказав, що “Обдарованість – це здатність до видатних досягнень у будь-якій соціально значущій сфері людської діяльності”.

Основним принципом роботи загальноосвітньої школи є розкриття в процесі навчання дитячої обдарованості. Здійсненню цього принципу сприяє робота практичного психолога і педагога в їх взаємодії.

Зміст роботи з обдарованими дітьми включає ряд завдань, а саме: сприяти розвитку кожної особистості; якомога раніше виявляти обдаровання кожної дитини і максимально сприяти їхньому розвитку.

Основним підходом у пошуку юних обдарувань варто визнати комплекс заходів: медичних, фізіологічних, психологічних, педагогічних, спрямованих на вирішення цих завдань сім'єю і школою. Важливо використовувати різноманітні методи виявлення інтересів і здібностей дітей і надалі спостерігати за їхніми успіхами.

На **першому етапі** виявлення обдарованих дітей враховуються відмінності від батьків і педагогів про високі успіхи в якій-небудь діяльності дитини.

Можуть бути використані також результати групових тестувань, соціологічних опитувань. Це дозволить окреслити коло дітей для більш поглиблених індивідуальних досліджень.

Другий етап можна назвати діагностичним.

На цьому етапі проводиться індивідуальна оцінка творчого потенціалу й особливостей нервово психічного статусу дитини психологами і вчителями.

З огляду на результати першого етапу можливе обстеження дітей за допомогою наборів психологічних тестів залежно від переваги того чи іншого варіанта потенційних можливостей. Якщо переважатиме інтелектуальна сфера, то дитина відрізняється гостротою мислення, допитливістю і легко навчається, виявляючи практичну кмітливість. У цих випадках використовуються методики, спрямовані насамперед на визначення базових когнітивних і мовних параметрів у обдарованих дітей.

У дітей, обдарованих у сфері академічних досягнень, найбільш досягнутими у своєму розвитку можуть бути окремі здібності: мова і література, математика й природознавство. Тому завдання психолога не тільки визначити рівень загального інтелектуального розвитку дитини, а й оцінити тип мислення.

Діти з творчим і продуктивним мисленням відрізняються незалежністю, розкутістю поведінки, здатністю продукувати оригінальні ідеї, знаходити нестандартне рішення, винахідливістю. Така творча спрямованість обдарованості передбачає оцінку насамперед їхніх творчих здібностей.

Діти, які відрізняються контактністю, значною потребою в спілкуванні й лідерстві, ініціативні, мають високі організаторські здібності, серед однолітків і дорослих впевнено почувають себе, їх завжди однолітки обирають на головні ролі в іграх і заняттях.

Якщо ж у дитини переважають художні здібності, вона з раннього віку виявляє схильність до малювання або музики, психологічне тестування тут повинне бути спрямоване на оцінку ступеня емоційної стійкості і рівня нейротизму, оскільки ці діти часто відрізняються від інших високою вразливістю і вимагають індивідуального психологічного підходу з боку педагогів та нерідко психотерапевтичної корекції лікаря-фахівця.

Обдарованість у руховій сфері виявляється у високому ступені психомоторних реакцій, спритності, значній фізичній силі, розвитку рухових навичок.

Багато дітей виявляють високий рівень обдарованості не в одній якій-небудь сфері, а в декількох. Завдання педагогів і психолога – не тільки виявити таку полі обдарованість, а й удосконалити розвивати її.

На **третьому етапі** роботи з обдарованими дітьми основну роль мають виконувати педагоги, завдання яких формування і поглиблення дитячих здібностей. Реалізується ця вимога за допомогою широкого спектра педагогічних прийомів і методів.

Обдаровані діти набагато швидше своїх однолітків проходять початкові рівні соціальної адаптації; їм властиві слухняність і зразкова поведінка, орієнтована на одержання позитивної оцінки дорослих; у підлітковому віці вони немовби минають фазу дитячого конформізму і чинять опір стандартним правилам, груповим нормам і внутрішньо груповим орієнтаціям на авторитарних лідерів.

Етапи:

1. Пошук обдарованих дітей;
2. Оцінка;
3. Відбір.

1. – Повідомлення батькам даного району про те, що потенційно обдаровані діти мають можливість відвідувати групи для навчання за спеціальною програмою (рекламні плакати, оголошення в газетах, радіо, телебачення).

- Процес пошуку починається приблизно за *місяць* до початку проведення індивідуальних обстежень.

- Неможливо провести надійне “просіювання” всіх дітей, що живуть на даній території.

- Батьків дітей, що пройшли попереднє дослідження, детально інформують по телефону про завдання і проведення спеціальної програми навчання.

- Якщо батьки зацікавляться програмою, назначається детальне дослідження розвитку і здібностей дитини.

2. Процедура оцінки спланована таким чином, щоб інформація про рівень:

- Інтелектуального;
- творчого ;
- рухового розвитку дитини поступала з двох незалежних джерел, від батьків і від спеціалістів.

- Як правило, батькам не повідомляють детальну інформацію про результати.

3. Відбір має подвійну мету:

- 1) підібрати найбільш підходящий для навчання за спеціальною програмою склад учнів;
- 2) забезпечити охоплення цією програмою дітей, що належать до різних прошарків населення, а також забезпечити адекватне співвідношення дітей за віком і статтю.

В цілому процес пошуку обдарованих дітей – від 2 до 3 місяців.

Основні принципи побудови системи виявлення обдарованих дітей.

1. Визначення найбільш повного і практичного застосування поняття обдарованості.

2. Розробка плану і програми навчання обдарованих дітей

3. Розробка процедур оцінки:

- а) визначення функції оцінки
- б) визначення збору повідомлень.

4. Уточнення критерію відбору.

5. Забезпечення дієвості пошуку і вияву здібних дітей

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Перерахуйте етапи пошуку обдарованих дітей. В чому їх суть?
2. Дайте визначення обдарованості.
3. Назвіть методи оцінки обдарованості дитини.
4. Як організувати творчу навчальну діяльність учнів?
5. Назвіть етапи пошуку обдарованих дітей.
6. В чому суть діагностичного етапу?
7. Які основні принципи побудови системи виявлення обдарованих дітей?

Розділ 5. Індивідуалізація навчання: проблеми, пошуки, відкриття

5.1. Критерії відбору вчителів для обдарованих дітей

В майбутніх вчителів обдарованих дітей слід формувати, на думку багатьох дослідників, орієнтацію на особистість обдарованої дитини, на створення таких навчальних умов, які б спонукали виникнення складних психічних станів, що сполучають в собі когнітивні і мотиваційні компоненти діяльності. Акцент в розвитку і формуванні обдарованості повинен ставитись на особистісному потенціалі, так як від якостей людини в значній мірі залежить своєрідність інтелектуального досвіду і психологічна активність цієї особистості, яка і визначає рівень розкриття здібностей та креативності.

Що стосується підходів до формування особистості обдарованих дітей, то не існує єдино правильного вирішення цього питання. З одного боку, деякі обдаровані діти є більш соціально зрілими, адаптованими і самостійними, ніж їхні однолітки, інші ж залишаються особистісно – інфантильними, незахищеними, невірноваженими. Самооцінка таких учнів також може бути як дуже завищеною, так і істотно заниженою. Ці діти вимагають серйозної уваги педагога в плані регуляції їх соціально-емоційної та вольової сфер. Індивідуальний підхід до обдарованого учня, створення для нього індивідуальних умов розвитку розглядається вченими як один з найбільш

оптимальних методів ідентифікації та становлення обдарованості особистості. Розкриваючи принципи індивідуального підходу, дослідники (О.В.Зазимко, Р.О.Семенова, 1998) зазначають, що надмірна концентрація уваги на індивіді може значно ускладнити входження цього індивіда (який має своєрідну індивідуальну ментальність) в соціум. Тому цінність добре організованої системи освіти заключається в наявності як груп однорідних за смаком, так і різнорідних груп.

Опираючись на ці міркування, сформулюємо основні вимоги психологічної підготовки майбутніх вчителів обдарованих дітей:

- розкрити актуальність особистісно-зорієнтованої системи (спеціальні школи - математичні, музичні, художні, спортивні, інші; школи нового типу), яка ґрунтується на рівнях здібностей учнів і вимагає індивідуального підходу;

- формувати в майбутніх педагогів орієнтацію на обдарованість дитини, на збагачення її суб'єктивного досвіду, на корекцію її соціальної та емоційно-вольової сфери;

- формуючи категоріальний апарат психології обдарованості, розмежувати поняття особистісного підходу до обдарованих дітей (скерованості учителя на врахування особистісних характеристик обдарованого учня, на збагачення його суб'єктивного досвіду, на динаміку його розвитку як особистості і суб'єкта діяльності) і поняття індивідуального підходу (як формоутворюючого моменту особистісного, суб'єктивного змісту навчання, як оптимального методу становлення обдарованості);

- обґрунтувати необхідність поєднання Індивідуального підходу колективними формами взаємодії обдарованої дитини в однорідній і різнорідній групах;

- організовуючи навчально-пізнавальну та науково-дослідну діяльність студентів в галузі психології, розвивати їх творчий потенціал, формувати їх здібності, удосконалювати вміння педагогічного аналізу та самоаналізу.

За такого підходу до структурування змісту програмового матеріалу з курсу педагогіки та психології у вчителів формуються цілісні наукові уявлення про дитячу обдарованість та професійну роботу з обдарованими дітьми.

Для інтелігентно обдарованих дітей (починаючи з дітей 4-літнього віку і закінчуючи учнями 3-го класу початкової школи) найбільш чітко виділені ті специфічні якості, якими повинен володіти вчитель, що працює з обдарованими дітьми.

Вчитель повинен:

- 1) бути доброзичливим і чуйним;
- 2) розбиратися в особливостях обдарованих дітей, відчувати їх потреби і інтереси;
- 3) мати досвід роботи в закладах для дітей молодшого і дошкільного віку (в тому числі і зі своїми власними дітьми);
- 4) мати високий рівень інтелектуального розвитку;
- 5) мати широке коло інтересів і вмінь;
- 6) мати крім педагогічної, ще якусь освіту;
- 7) бути готовим до виконання різноманітних обов'язків, пов'язаних з навчанням обдарованих дітей;
- 8) мати жвавий і активний характер;
- 9) володіти почуттям гумору (але без схильності до сарказму);
- 10) проявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своїх поглядів і постійного самовдосконалення;
- 11) мати творчий, традиційний особистий світогляд;
- 12) володіти добрим здоров'ям і життєстійкістю;
- 13) мати спеціалізовану після вузівську підготовку до роботи з обдарованими дітьми і бути готовими до подальшого набування спеціальних знань.

Інші критерії відбору вчителів:

- Позитивна – “Я концепція”.

- Цілеспрямованість і напористість. Бішоп відмічав, що хорошого вчителя відрізняє сильна спрямованість до досягнення постійної мети. Вчитель, який з легкістю перескакує від однієї системи або методики навчання до іншої і не намагається до кінця розкрити можливості ні однієї з них, навряд чи може розглядатися як бажаний кандидат в наставники для обдарованих дітей.

- Зрілість не тотожна віковій категорії. Характерною рисою професійно і емоційно зрілих вчителів є те, що вони завжди чітко усвідомлюють свої цілі і задачі. Такі спеціалісти визначаються своїми підопічними і викликають глибоку повагу до себе зі сторони своїх колег. Зрілі володіють обширними знаннями і досвідом в застосуванні методик і стратегій навчання, завжди можуть знайти потрібний підхід до будь-якої дитини.

- Емоційна стабільність. Це якість пов'язана з позитивною "Я - концепцією", гнучкістю і характером фізичним здоров'ям. Вчитель, який відчуває тягар невирішених проблем особистого характеру, звичайно буває не самим найкращим наставником для будь-якої дитини, і особливо для обдарованих, так як проникнення в складний характер такої дитини, розуміння її особливих інтересів і потреб вимагає великих емоційних затрат, а це важке навантаження навіть для людей зі стійкою нервовою системою.

- Чуйність (до переживань і потреб інших). Обдаровані діти дуже ранимі і чутливі, при непосильних задачах їм потрібні підтримка, розуміння.

- Здатність до індивідуалізації навчання. Повинен вміти розрізняти індивідуальні риси в здібностях своїх вихованців і, відповідно їм, видозмінювати процес навчання.

- Роль батьків в навчанні обдарованих дітей. В завдання вчителя входить вміння виробити ефективні шляхи сумісної роботи з батьками.

5.2. Виховання творчих здібностей

Виховання творчих здібностей. Виявлення обдарованих дітей і розвиток їхніх здібностей є одним із завдань цивілізованого суспільства. Це

завдання досить складне в практичній реалізації, тому що виявити обдаровану людину, а тим більше виховати відповідно до її індивідуальних особливостей досить важко. Можна виділити дві головні умови процесу розвитку талановитих дітей. **Перша** – створення можливостей для найбільш повної реалізації здібностей і схильностей обдарованої дитини. Щоб досягти цієї мети, необхідно провести цілий ряд заходів, спрямованих на вивчення початкових умов діяльності. До них можна віднести: визначення критеріїв обдарованості, виявлення дітей за даними критеріями, вивчення їхніх інтересів і початкового рівня розвитку. Подальша робота з талановитими учнями має містити в собі розробку теоретичної основи і практичних планів колективних, групових і індивідуальних занять, а також заходи, спрямовані на аналіз і систематизацію педагогічної діяльності. **Друга** - виховання врівноваженого, інтелігентного представника суспільства, який зможе реалізувати свій потенціал виходячи з його інтересів. Дана мета передбачає вивчення і розвиток індивідуальних особистісних якостей дитини, а також створення необхідних фізичних і психологічних умов для її розвитку. Подібні дії можуть сприятливо впливати на формування особистості. Зазначені умови не можна розділяти чи виділяти одну за рахунок іншої - вони мають рівне значення для розвитку обдарованої людини.

Психолого-педагогічні програми розвитку обдарованих дітей необхідно створювати, виходячи з того, що обидві ці умови повинні враховуватися одночасно. На зміст таких програм впливають не тільки загальні вимоги педагогіки і психології, але й особистість, характер дитини, тобто вони в значній мірі повинні носити індивідуальний характер.

Обдарованість - складне явище, воно має свої позитивні і негативні наслідки. До позитивних проявів обдарованості можна віднести гарні вербальні здібності, сталість, незалежність, творчі здібності, розмаїтість інтересів, почуття цінності, гарну пам'ять, наполегливість, абстрактність мислення, тощо. До негативних - індивідуалізм, різну швидкість мислення і письма, нестабільність інтересів, прояв диктаторства, підвищену вимогливість

і нетерпимість.

З огляду на неоднозначність поглядів на обдарованість і її прояви, а також той факт, що одне і те саме слово визначає різні поняття в побуті й в науці, важко дати всеосяжне і точне визначення цього явища. Найбільш практичним ми вважаємо таке визначення: "обдарованими називають тих, хто показує гарні результати чи високий рівень здібностей в одній або декількох сферах діяльності: загальні інтелектуальні здібності, академічні здібності, продуктивне мислення, здібності до лідерства, художні й артистичні здібності, психомоторні здібності".

Виявлення обдарованості залежить від багатьох факторів, тому необхідно використовувати всі можливі джерела інформації про дитину. Тільки після зіставлення інформації, отриманої з різних джерел, можна робити які-небудь висновки. У стандартних життєвих ситуаціях такими джерелами можуть виступати розповіді, зауваження і судження вчителів, батьків, однолітків і друзів, а також результати різних тестів. Обдаровану дитину намагаються виховати і навчити таким чином, щоб вона представляла інтереси суспільства, яке її виховало. Але саме талановиті діти можуть завдати найбільш проблем у навчанні. Насамперед, це зв'язано з їхнім випереджальним розвитком і нетрадиційними поглядами на світ. Досить часто обдаровані діти не хочуть підкорятися загальним вимогам у школі: не хочуть вивчати поетапно те, що їм уже відомо, не виконують домашніх завдань, тощо. Нарівні з цією проблемою існує й інша - рано розвинені діти думають значно швидше, ніж пишуть. Це призводить до того, що їхні роботи погано оформлені, неакуратні, виглядають незавершеними. У деяких випадках це може призвести до повної відмови дитини від фіксації своїх думок. Такі випадки одиничні, частіше зустрічається нестабільність інтересів, що приводить до ситуації, коли дитина не знає, ким хоче стати в майбутньому. Звичайно обдаровані діти виявляють підвищену вимогливість до себе й інших, нетерпимість до порушників власних канонів. Такі особливості поведінки і свідомості дозволяють обдарованій дитині

відмовитися від кумирів і авторитетів, що, з одного боку, ускладнює процес навчання, з іншого боку - допомагає сформувати свій власний стиль. На ранніх стадіях роботи з обдарованими дітьми можна спостерігати й іншу неприємну особливість - поверховість знань. Це пояснюється множинністю інтересів дитини, її бажанням займатися усім, до чого виникає інтерес. Варто сказати і про те, що обдаровані діти доставляють незручності не тільки іншим, але, найчастіше, й самим собі. Найяскравіше це виявляється в спілкуванні, тобто виникають проблеми між особистісної комунікації обдарованих дітей. Беручи на себе роль організатора, керівника в ранньому віці, вони, тим самим, викликають невдоволення з боку інших учасників спілкування чи гри. Це невдоволення тим сильніше, чим менше розуміння неординарності людини, яка узяла владу в свої руки. Пізніше обдаровані діти бувають схильні до командування, керування іншими, стають більш твердими і нетерпимими. Цей факт можна розглядати з різних точок зору: якщо талановита дитина прикладе максимум зусиль до залучення уваги до своєї особистості, то вона буде мати високий авторитет і повагу групи, в якій розвивається; і, навпаки, незадіяні управлінські таланти приводять до того, що людина відштовхується колективом. У першому випадку створюється сприятлива психологічна обстановка для подальшого розвитку особистості, у другому - конфлікти можуть привести до повної втрати інтересу до подальшого розвитку.

Отже, однією з найважливіших задач педагогічного колективу школи при роботі з обдарованими дітьми є створення сприятливого клімату в колективі і розв'язання конфліктних ситуацій. Важливо відзначити, що гіперопіка таланту може призвести до сумних наслідків - обожнювання самого себе і приниження інших, а також до відмови від подальшого самовдосконалення.

Особливий інтерес становить проблема навчання та розвитку в умовах загальноосвітньої школи дітей, що виявляють академічну обдарованість. Відповідно до поставленої проблеми ми проаналізували діяльність середньої

загальноосвітньої школи № 263 Ватутінського району міста Києва, яка працює саме над вирішенням проблеми розвитку обдарованості та здібностей дітей та створенням з цією метою інтелектуального середовища. Учні школи займають призові місця в олімпіадах та конкурсах МАН, у 2000 році 26 випускників були нагороджені Золотими та Срібними медалями за високі досягнення у навчанні, в 2001 році - 16. Більшість випускників стають студентами вузів ще до закінчення школи.

Отже, **основними задачами навчально-виховного процесу в школі є:**

1) розвиток обдарованості учнів через формування окремих компонентів обдарованості: одержання учнями міцних і глибоких знань, формування і розвиток відповідних умінь і навичок з предметів природно-математичного, гуманітарного циклів, супроводжуючих дисциплін, предметів, які сприяють гармонійному формуванню особистості; організація діяльності, що сприяє розвитку властивостей підструктури відображення; і через розвиток компонентів відповідних здібностей розвиток інтересів і схильностей;

2) компенсаційна корекція особистості учня, з найбільш повним обліком його індивідуальних особливостей, через навчально-виховний процес, з метою адаптації випускника до наступного повноцінного життя і професійної діяльності в суспільстві.

Виходячи з понять "обдарованість" і "обдарована особистість, що навчається", цілей і задач роботи з обдарованими учнями, впроваджена така система навчально-виховного процесу, де основна діяльність навчального закладу складатися з трьох компонентів: 1) навчального; 2) виховного процесів і 3) науково-дослідницької роботи учнів.

В **основу навчального процесу** покладено відкриття класів з поглибленим вивченням англійської мови, української філології, математики, біології, музики, історії.

Структура навчального плану школи визначається такими принципами:

1) комплексне охоплення знань людини про навколишній світ; 2) розподіл

навчального плану на цикли, у відповідності зі структурами людських знань, науки і наукової діяльності; 3) максимальна спеціалізація навчальних курсів (особливо предметів з поглибленим вивченням) з наступним викладанням узагальнюючих інтегрованих курсів у старших класах.

Здійснюється розподіл класів на підгрупи при вивченні іноземної мови, російської мови, інформатики, психології, практичних занять з профільюючих предметів. При цьому збільшується частка практичних лабораторних занять з профільюючих предметів, забезпечується навчання навичкам інтелектуальної праці.

В основу викладання покладена класно-урочна, лекційно-семінарська системи, з урахуванням вікових особливостей учнів і специфіки конкретних курсів, із застосуванням інших прогресивних форм уроків. Форми і методи викладання відповідають психологічним особливостям обдарованих дітей, забезпечується їхній розвиток. При навчанні передбачається використання індивідуальних навчальних планів й екстернат.

Виховний процес здійснюється через навчальний процес і виховну роботу. Виховна робота ґрунтується на вивченні особистості учнів класними керівниками і психологом шляхом спостережень, бесід з учнями, батьками, вчителями, психодіагностичних обстежень. На основі цього проводиться корекція виховання особистості. Виховний вплив здійснюється насамперед через індивідуальну роботу з учнями, їхніми батьками (інші форми і методи виховної роботи). Виховна робота проводиться на основі плану саморозвитку учня. Робота класних керівників не зводиться до чисто виховних функцій, їхня основна задача тримати в полі зору, направляти і коректувати весь процес формування особистості учня. Класний керівник контролює навчання учнів, сприяє проведенню у своєму класі заходів фізкультурно-психологічного розвантаження, тощо. У розробці конкретних виховних програм і індивідуальних виховних планів, форм і методів роботи, крім класних керівників, беруть участь психолог, заступник директора школи з виховної роботи, вчителя, педагог-організатор.

Для **розвитку навичок науково-дослідної роботи**, додаткового поглиблення знань з профільюючих дисциплін, реалізації творчих запитів, у позаурочний час учні беруть участь у науково-дослідній роботі. Напрямки роботи і її тематика вибирається учнем самостійно. Науково-дослідницька робота учнів, додаткове поглиблене вивчення предметів здійснюється через предметні наукові гуртки і факультативи, наукові товариства, роботу в лабораторіях позашкільних закладів освіти, індивідуальну дослідницьку і реферативну роботу під керівництвом вчителів школи, викладачів і науковців вузів.

Отже, аналіз діяльності закладу освіти свідчить, що завдання середньої загальноосвітньої школи полягає не у відборі на навчання обдарованих дітей, а виявлення і розвиток їх дарувань в процесі навчання. Необхідною умовою для цього є наявність у шкільних працівників (вчителів, психолога) навичок розпізнання обдарованості своїх учнів, створення для них оптимальних умов для навчання і взаємин з однолітками. Важлива роль належить організації навчально-виховного процесу, який максимально враховував би індивідуальні особливості школярів, їх здібності, дарування, забезпечував би можливість отримання додаткових знань, умінь, навичок тим учням, які їх потребують.

Навчальна програма для дошкільників обов'язково повинна передбачити розвиток творчих здібностей.

Одна із основних умов розвитку творчого мислення є *створення атмосфери, що сприяє появі нових ідей і думок*.

Перший крок на шляху створення такої атмосфери – розвиток *почуття психологічної захищеності у дітей*.

Слід пам'ятати: критичні висловлювання на адресу дітей і створення у них відчуття, що їх пропозиції неприйнятні і дурні – це самий вірний засіб подавити їх творчі здібності.

- До думок, які висловлюють діти, вчителю слід відноситись з повагою.
- Вчитель повинен заохочувати дітей в їх спробах братися за

складні задачі, розвиваючи самим їх мотивацію і напористість.

Фелдхузен і Трефінгер (1980) відмічає важливе значення обстановки і фізичного середовища в розвитку творчих здібностей.

Класна кімната, в якій проходять заняття дошкільників, повинна бути побудована таким чином, щоби у відповідності з вибраним заняттям діти мали можливість вільно переміщатися з однієї частини кімнати в іншу, не питаючи дозволу у вчителя.

Клас має бути оснащений матеріалами і обладнанням, яке надається в повне розпорядження дітей.

Вчитель фактично стає консультантом і помічником дітей.

Залишаючи за собою функцію загального контролю за тим, що відбувається в класі, вчитель дає можливість дітям будувати творчий процес самостійно.

Часто сам творчий процес розглядається у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів.

1. Дитина ставить задачу і збирає необхідну інформацію.
2. Розглядає задачу з різних сторін.
3. Доводить почату роботу до завершення.

Кожен з цих етапів вимагає певних затрат часу, тому вчитель не повинен підганяти дітей, а у випадку тупикової ситуації бути здатний допомогти.

Розвиток **дивергентного** мислення:

Згідно Гілфорду, дивергентне мислення характеризується 4 основними якостями:

1. Швидкість
2. Гнучкість
3. Оригінальність
4. Точність

1. – Здатність висловлювати максимальну кількість ідей, причому в даному випадку важлива не їх якість, а кількість. Вчитель може стимулювати

дитину такою фразою: “Давай подивимося скільки відповідей ти можеш запропонувати”.

2. – Здатність висловлювати широку багатообразність ідей.
3. – Здатність породжувати нові нестандартні ідеї, може появлятися у відповідях, що не співпадають з загальноприйнятими.
4. – Здатність вдосконалювати або надавати закінченості своєму продукту.

Якщо вчитель захоче, щоб дитина проявила цю якість, наприклад на малюванні, він може запитати: “Як ти думаєш, чого не вистачає в твоїй картині, можливо, потрібно щось додати?”

Загальні способи стимуляції творчої активності

1. Збереження сприятливої атмосфери. Доброзичливість зі сторони вчителя, його відмова від висловлювання оцінки і критики на адресу дитини.
2. Збагачення оточуючого дитину середовища різноманітними новими для неї предметами і стимулами з метою розвитку її допитливості.
3. Заохочення висловлювання оригінальних ідей.
4. Забезпечення можливостей для вправ і практики.
5. Використання особистого прикладу творчого підходу до рішення проблеми.
6. Надання дітям можливості активно задавати питання.

5.3. Диференційований підхід як найбільш продуктивний в розвитку обдарованих дітей

Диференційований підхід як найбільш продуктивний в розвитку обдарованих дітей. Дана точка зору сформувалась в кінці 70-х років. Вперше спроба класифікувати поняття, пов'язані з диференційованим навчанням, була здійснена Джерелом і Уайтом (1980). Виділені дослідниками 32 концептуальних поняття були узгоджені з 4 факторами або перемінними, котрі слід враховувати при розробці нових технологій навчання обдарованих дітей: природа обдарованих учнів, роль педагогів у диференційованому

навчанні обдарованих, вимоги до знань і потреби суспільства. Найбільш результативне практичне використання принципів диференційованого навчання в школах США, Канади і деяких інших країн Європи. В курсі вивчення педагогіки є надзвичайна можливість більш детального розкриття цих принципів (принципу об'єднання суміжних дисциплін; принципу включення в програму альтернативних підтем і типів вправ, які ґрунтуються на даних про когнітивні індивідуальні стилі засвоєння нового знання; принципу вільного переходу дитини в залежності від її успіхів і реальних можливостей в середині різновікової групи, інші) та побудованих у відповідності з ними моделей навчання. В першу чергу, слід ознайомитись зі "збагачуючими моделями", які максимально враховують психологію дитини, її права і інтереси, і особливо з тими, які розраховані на дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Найбільш відомою в цьому плані є трьохкорова модель обдарованості Дж. Рензулі (США). Обдарованість, в інтерпретації Дж. Рензулі, включає в себе здібності середнього рівня, креативність і внутрішню залученість до задачі.

На даний час розвитку науки відомий новий варіант навчання в вигляді "збагачуючої моделі" М.О.Холодної (1997). Ключовим елементом моделі є "індивідуальний ментальний досвід". Суть інтелектуального виховання в рамках даної моделі міститься в таких положеннях:

- 1) кожна дитина є носієм ментального досвіду;
- 2) адресатом педагогічних впливів в умовах шкільної освіти є особливості складу і будови ментального досвіду;
- 3) механізми інтелектуального розвитку особистості пов'язані з процесами, які відбуваються в просторі індивідуального ментального досвіду і характеризують його перебудову і збагачення, наслідком цього є ріст індивідуальних інтелектуальних здібностей;
- 4) кожна дитина має свій діапазон можливого нарощування інтелектуальних сил, і задача вчителя міститься в необхідній допомозі засобами індивідуалізації навчальної і позитивної діяльності дитини;

5) критерії ефективності навчального процесу, поряд з знаннями уміннями, навичками, пов'язані з мірою вираженості основних показників рівня інтелектуального розвитку особистості в вигляді компетентності, ініціативи, творчості, саморегуляції, унікальності складу розуму.

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Назвіть критерії відбору вчителів для обдарованих дітей.
2. Які основні вимоги психологічної підготовки майбутніх вчителів обдарованих дітей?
3. Які головні умови розвитку талановитих дітей?
4. Якими принципами визначається структура навчального плану?
5. Назвіть умови розвитку творчого мислення.
6. Розкрийте суть кожного етапу творчого процесу.
7. Які способи стимуляції творчої активності?
8. Розкрийте суть інтелектуального виховання в рамках «збагачуючої моделі» М.О.Холодної.